

«Πρόχειροι πατριώται». Ο σωματικός πολιτισμός
της γυμναστικής και των αγώνων στην
Ελλάδα του 19ου αιώνα¹

ΣΤΗΝ ΕΡΓΑΣΙΑ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΕΙ ΚΑΤΑΓΡΑΦΕΤΑΙ η εθνική λειτουργία της γυμναστικής και των αγώνων τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα. Καταγράφεται ο σωματικός πολιτισμός που παρήγαγε ακόμη ένας «δυτικόφερτος» αστικός θεσμός και η αντιπαράθεσή του με τον σωματικό πολιτισμό που αντιστοιχούσε στις «παραδοσιακές» ελληνικές κοινωνικές σχέσεις, κατά τις πρώτες δεκαετίες της ζωής του ελληνικού κράτους. Η ελληνική γυμναστική και οι αγώνες εμφανίζουν κοινή, με τους υπόλοιπους θεσμούς, λειτουργία αργής και βασανιστικής «εκδυτικοποίησης» των δομών της ελληνικής κοινωνίας, συμμετέχοντας στην κατασκευή της ελληνικής εθνικής κοινότητας.

Η εθνοποιητική διεργασία παρουσιάζεται ανάγλυφη και με ιδιαίτερα αυταρχικό, μιλιταριστικό «περιεχόμενο», κατά την διερεύνηση της γυμναστικής ιστορίας.

1. *Οι απαρχές της ελληνικής γυμναστικής και των αγώνων. Η κατασκευή ενός θεσμού*

Η νεώτερη Ελλάδα, συνεπής προς τις Γυμναστικές και αθλητικές της παραδόσεις ολόκληρων χιλιετηρίδων από τα πρώτα χρόνια της υπάρξε-

1. Χαρακτηρισμός του Ιωάννη Χρυσάφη για εκείνους που θεωρούσε υπεύθυνους για την υποκατάσταση της γυμναστικής από στρατιωτικές ασκήσεις στην ελληνική εκπαίδευση του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα.

ώς της έστρεψε ως κράτος τη σκέψη και τη μεριμνά της προς την άσκηση της μαθητικής νεολαίας.²

Από πολύ νωρίς, πράγματι, με το Βασιλικό Διάταγμα της 6ης Φεβρουαρίου 1834 «περί Δημοτικών Σχολείων», εισήχθη η γυμναστική στα Δημοτικά σχολεία και με το Β. Διάταγμα «περί Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων» (31 Δεκεμβρίου 1836) στη μέση εκπαίδευση. Το 1834 ιδρύθηκε στο Ναύπλιο το πρώτο ελληνικό γυμναστήριο υπό τη διεύθυνση του Γερμανού γυμναστή Κορκ το οποίο περιλάμβανε, όπως μας λέει ο Χρυσάφης, «όλα τα τότε εν χρήσει όντα γυμναστικά όργανα».³ Γερμανική δεν ήταν μόνο η διεύθυνση του γυμναστηρίου, αλλά και τα εν χρήσει γυμναστικά όργανα όπως, «παράλληλες μπάρες, οριζόντιες μπάρες, τραπέζιο, ίπποι, κρίκοι και μονόζυγα»⁴ ήταν τα όργανα του γερμανικού γυμναστικού συστήματος.

Η γερμανικής προέλευσης ελληνική γυμναστική εξηγείται βεβαίως με βάση τις βαυαρικές επιρροές του νεοσύστατου ελληνικού βασιλείου. Η Βαυαρία υπήρξε σημαντικός γυμναστικός τόπος, αφού η γερμανική γυμναστική περιλαμβανόταν στο βαυαρικό εκπαιδευτικό σύστημα και λειτουργούσε εκεί σχολή γυμναστών,⁵ την οποία παρακολούθησε ο πρώ-

2. Μ. Μαρτίδης, «Η Γυμναστική και η Φυσική Αγωγή στα ελληνικά σχολεία τον 19ο και 20ό αιώνα», *Η Φυσική Αγωγή στο γύρισμα του αιώνα*, Πρακτικά Πανελληνίου συνέδριου Φυσικής Αγωγής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Τ.Ε.Φ.Α.Α., Τρίκαλα 1999, σ. 41.

3. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Η Σωματική Αγωγή και η στρατιωτική προπαίδευσις της νεότητος και η ενδεικνυόμενη οργάνωσις αυτών*, Δελτίον Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημόσιας εκπαιδεύσεως, Αθήνα 1925, σ. 6.

4. Ρ. Parthymos, «The Instrumental Gymnastics during the local Olympics in Athens 1859-1889», Πρακτικά Πανελληνίου συνέδριου Φυσικής αγωγής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας Τ.Ε.Φ.Α.Α., Τρίκαλα 1999, σ. 261.

5. Ο Ι. Χρυσάφης αναφέρει ότι ο πατέρας του Όθωνα, Λουδοβίκος ο Α΄, όταν ανέβηκε στον θρόνο το 1825, εισήγαγε την γυμναστική στα σχολεία της επικράτειάς του και στον Βαυαρικό στρατό. Επίσης ίδρυσε στρατιωτική γυμναστική

τος Έλληνας γυμναστής Γεώργιος Παγών.⁶ Η γερμανική ενόργανη γυμναστική, σε συνδυασμό με ελεύθερες ασκήσεις και κινήσεις συνοδευμένες με πατριωτικά άσματα που ήταν, όπως μας λέει ο Παγών, το σύστημα του Γάλλου Αμορός,⁷ μεταφυτεύθηκε στην ελληνική εκπαίδευση ακόμη και ημερολογιακά. Το Β.Δ. του 1836 όριζε να ασκούνται οι μαθητές «καθ' εκάστην Τετράδην και Σάββατον μετά μεσημβρίαν», σε απόλυτη αντιστοιχία με τις μέρες της παραδοσιακής γερμανικής ημιαργίας.⁸

Η γυμναστική, λοιπόν, ήταν ένας ξένος θεσμός. Ένα σύστημα σωματικών δραστηριοτήτων τις οποίες δικαιολογημένα ο Γ. Παγών αντιλαμβανόταν ως καινοφανείς: «Τι θέλουσιν ειπέι ο κοινός λαός εις τούτο; Αληθές ότι το ασύνηθες των σωμασκιών εδύνατο να προξενήση θαυμασμόν τινα εις τον λαόν. Αλλά δι αυτό τούτο το ωφέλιμον, ως καινοφανές, δεν πρέπει να αποβάλληται».⁹

Ο νέος θεσμός, ωστόσο, «απεβάλλετο.» Αν και εμφανίστηκε νομοθετικά κατοχυρωμένος, δε διέθετε στον κοινωνικό χώρο της δράσης ένα ορατό νομιμοποιητικό πλαίσιο αναφοράς.¹⁰ Αυτό το κενό καλύφθηκε με

σχολή και γυμναστήρια και εφρόντισε για την εκγύμναση των Βασιλικών πριγκήπων μεταξύ των οποίων και του Όθωνος. (Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, Αθήνα 1930, σ. 19.)

6. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι*, ό.π., σ.16.

7. Γ.Θ. Παγών, *Περικοπή εκ της περιλήψεως της γυμναστικής*, Αθήνα 1855, σ. 1.

8. Υποστηρίζεται, από τους: D.B. Van Dalen & B.L. Bennett, *A World History of Physical Education*, Νέο Γζέρσεϋ 1971, σ. 212, ότι η γυμναστική στο γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα διεξήγετο παραδοσιακά κατά τις ημιαργίες της Τετάρτης και του Σάββατου.

9. Ε. Παυλίνης, *Ιστορία της Γυμναστικής*, Αθήνα 1927, σ. 396.

10. Η έλλειψη νομιμοποιητικού πλαισίου αναφοράς για τα σπορ και την γυμναστική, δεν παρατηρείται στους γενέθλιους τόπους τους, την Αγγλία και την Γερμανία αντίστοιχα. Η αγγλική εκπαίδευση, από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, είχε επεξεργαστεί, για τους δικούς της παραγωγικούς και ιμπεριαλιστικούς σκοπούς, ένα σύστημα άθλησης που στηριζόταν σε υπαρκτό λαϊκό, ανταγωνιστι-

την ιδεολογική «συνδρομή» των αρχαίων «προπατόρων». Στο πλευρό των γυμναστικών ασκήσεων προστέθηκε μια αγωνιστική παράδοση, συγγενής της αρχαίας, η οποία «εντοπίστηκε» στην «αμόλυπτη» δεξιαμενή του πολιτισμού της ελληνικής υπαίθρου. Σύμφωνα με το Γ. Παγώντα:

Ο δε διδάσκαλος, τους γονείς τους μη γινώσκοντας την προς την εκπαίδευσιν της νεολαίας προερχομένην ωφέλειαν εκ της γυμναστικής, ωφείλει πείθειν αυτούς, διηγούμενος εκ της ιστορίας της αρχαιολογίας περί των γυμνικών αγώνων, και μάλιστα των Ολυμπιακών, και εις οί-

κό, σωματικό πολιτισμό διασκέδασης. Αφομοίωσε, εξορθολογίζοντας, λαϊκά μεσαιωνικά παιχνίδια και αγωνίσματα και παρήγαγε ένα αποτέλεσμα που νομιμοποιείτο ως δράση υπενθυμίζοντας οικείες δραστηριότητες, άμεσης λαϊκής απήχησης. Για την εξέλιξη των αγγλικών σπορ, βλ. Wray Vamplew: *Pay up and play the game*, Cambridge University Press 1988. Επίσης, Νόρμπερτ Ελίας, Έρικ Ντάνινγκ: *Αθλητισμός και ελεύθερος χρόνος στην εξέλιξη του πολιτισμού*, Αθήνα 1998. Για τους μπεριαλιστικούς σκοπούς των σπορ στην αγγλική εκπαίδευση, βλ. Stoddart, B (1989): «*Sport, cultural imperialism, and colonial response in the British empire*», Society for Comparative Study of Society and History. Η γερμανική γυμναστική του 19ου αιώνα, επίσης, είχε τις ρίζες της στους *Philanthropen* εκπαιδευτές των παιδιών της γερμανικής ελίτ, τον 18ο αιώνα. Στην εκπαίδευση του σώματος, δηλαδή, που γενικότερα εισήγαγε ο διαφωτισμός στον διαλογό του με μιά σχολαστική εκκλησιαστική εκπαίδευση, και ειδικότερα οι Γερμανοί εκπαιδευτές στην προσπάθειά τους να διαπλάσουν μια σωματικά και πνευματικά διακριτή εθνική κοινότητα. Στην σχέση του ανθρώπου του διαφωτισμού με την φύση και το «έθνος» εξηγούνται οι περίπατοι στο δάσος, των Γερμανών μαθητών, που συνοδεύτηκαν με φυσικές ασκήσεις οι οποίες αργότερα τυποποιήθηκαν στις τεχνητές ακήσεις του γερμανικού γυμναστηρίου. Η γερμανική γυμναστική δεν είχε την λαϊκή απήχηση των αγγλικών σπορ, ωστόσο, ήταν υπαρκτή εκπαιδευτική και κοινωνική πρακτική των μεσαίων και ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Για τις ρίζες της γερμανικής γυμναστικής, βλ. Allen Guttmann: *Games and Empires. Modern Sport and Cultural Imperialism*, Columbia University Press, 1994, επίσης, D.B. Van Dalen & B.L. Bennet: *A World History*, ό.π., σ. 7.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

αν υπόληψιν και κλέος ίσταντο οι αθληταί παρά τοις ημετέροις προπατόρησι. Και δια ταύτα και η κυβέρνησις συνίστησι ταύτην δια νόμου, ως μάθημα δημόσιον και εθνικόν. Επειδή το Ελληνικόν έθνος εκληρονόμησε την γυμναστικήν κατά παράδοσιν, ως δήλον εκ των διασωθέντων μέχρι της σήμερον γυμνασμάτων, οίον, του τρέχειν, του πηδάν, του παλαίειν, του σφενδονάν, του δισκοβολείν, του σφαιρίζειν, και των διαφόρων παιδιών.¹¹

Τα διασωθέντα «γυμνάσματα», όπως αναφέρονται στο παραπάνω πρώτο νεοελληνικό κείμενο περί γυμναστικής,¹² συγκροτούσαν το περιγραμμα ενός σωματικού πολιτισμού της ελληνικής υπαίθρου, του οποίου η ύπαρξη δεν στοιχειοθετείται.¹³ Βέβαιο είναι ότι αυτός ο πολιτισμός, υπαρκτός ή όχι, δεν ανταποκρινόταν στις σωματικές πρακτικές και αντιλήψεις της υπό διαμόρφωση ελληνικής κοινωνίας του 19ου αιώνα και

11. Γ.Θ. Παγών, *Επιτομή*, ό.π., σ. 7.

12. Η *Περίληψις της Γυμναστικής* εκδόθηκε το 1837 και η επιτομή της το 1855.

13. Ουσιαστικά η «κοινή», ανάμεσα στους Έλληνες αθλητικούς ιστοριογράφους, παραδοχή, περί συνέχειας της ελληνικής αγωνιστικής πολιτισμικής ταυτότητας στο όψιμο Βυζάντιο και μετά την «πτώση», στα χρόνια της τουρκοκρατίας, στην αδούλωτη ελληνική ύπαιθρο, στηρίζεται σε περιορισμένες λογοτεχνικές αναφορές που ξεκινούν από το έπος του Διγενή Ακρίτα (βλ. Ι. Μουρατίδης, *Ιστορία Φυσικής Αγωγής*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 476.) και περνούν στα κλεφτο-αρματολικά δημοτικά τραγούδια (Αυτόθι, σ. 477), επίσης, βλ. (Θ. Γιαννάκης, *Η Φυσική Αγωγή και ο Αθλητισμός από το 394 μ.χ.*, Αθήνα 1981, σ. 21.), αλλά και παλαιότερες παρεμφερείς αναφορές όπως: (Α.Θ. Σπηλιωτόπουλος, *Η Γυμναστική δια μέσου των αιώνων*, Αθήνα 1896, σσ. 123 -124.) Η μοναδική συγκεκριμένη αναφορά σε διασωζόμενο αγωνιστικό δρώμενο αφορά πάλι την ύπαιθρο και καταγράφηκε, ως λαογραφική πρόχειρη πληροφορία, σε αθλητικό ιστορικό Λεύκωμα του 1938: «εις την Αράχωβαν οργανούνται επ' ευκαιρία του Πάσχα αγώνες ανωμάλου (sic) δρόμου με έπαθλον ένα πασχαλινόν αμνόν». Λ. Κουκούλας, *Ελλάς Αθλητισμός*, Ιστορικό Λεύκωμα για την Α' Πανελλήνια Αθλητική Έκθεση, Αθήνα 1938, σ. 7.

ειδικά της αστικής. Δεν ανταποκρινόταν, πιο συγκεκριμένα, ούτε στις αντιλήψεις ενός τμήματος της ελληνικής διανόησης για τη σπουδαιότητα του «σώματος» στην διαδικασία της εθνικής οικοδόμησης —η οποία, όπως καταδεικνύει η Ε. Ανδριάκαινα, αναλύοντας την περίπτωση του Ν. Δραγούμη, αξιολογούσε ως σημαντικότερη την πνευματική συγκρότηση και θεωρούσε ότι «Η ευρωστία, η σωματική δύναμη και αντοχή, η ωκυποδία των πολεμιστών του Εικοσιένα δεν συνιστούν (...) εθνικά χαρακτηριστικά άξια καταγραφής, (...)»¹⁴ ούτε στις σωματικές πρακτικές μιας μάλλον ράθυμης, επικεντρωμένης στον «καφενέ», «ανατολίτικης»σχόλης των μεσαίων και λαϊκών στρωμάτων της ελληνικής πόλης. Σ' αυτό το αστικό περιβάλλον εμφανίστηκε ένας διαφορετικός πολιτισμός επίδειξης σωματικής ικανότητας και διασκεδαστικών παιχνιδιών, ο οποίος, θεωρούμενος ως μη «ορθόδοξος» γυμναστικά, απαξιώθηκε και βεβαίως δεν καταγράφηκε ούτε ιστορικά ούτε λαογραφικά.

Συνολικά, μέσα από το έργο των πρωτοπόρων γυμναστών του 19ου αιώνα, αλλά και μέσα από την επίσημη και επιστημονικά ελλιπή αθλητική ιστοριογραφία, απαξιώθηκε ο πολιτισμικός χώρος της πόλης, θεωρούμενος ως χώρος άθροισης σχολαστικών αντι-γυμναστικών διανοουμένων και ως χώρος «κενός» επιθυμητού λαϊκού πολιτισμού του σώματος. Επιπλέον, το περιεχόμενο του επιθυμητού δημόδους σωματικού πολιτισμού οριοθετήθηκε έτσι, προκειμένου να νομιμοποιήσει ως ελληνικό, έναν ξένο νεωτερικό θεσμό. Χαρακτηριστικό αυτής της επεξεργασμένης αντίληψης είναι το κείμενο που ακολουθεί και ανήκει στον Λ. Κουκούλα, επιμελητή αθλητικού λευκώματος στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας:

Η αγωνιστική παράδοση παρέμεινε ζωντανή μεταξύ του Ελληνικού λαού. (...) Εις την ελληνικήν ύπαιθρον ο λαός έβλεπε πάντοτε τον αθλητισμόν ως μέσον εξυπηρετούν τον διττόν αυτόν σκοπόν, την ρώμην

14. Ε. Ανδριάκαινα, «Οι απόντες από τον πόλεμο αρχιτέκτονες του εθνικού κράτους», *δοκίμες*, 7(1998), Αθήνα 1998, σ. 103.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

και την ευμέλειαν. Εις τας λαϊκὰς και τας θρησκευτικὰς πανηγύρεις του ελληνικού λαού η οργάνωσις αγώνων θεωρείτο και θεωρείται ακόμη και σήμερα, ως απαραίτητον συμπλήρωμα (...) Αλλά ενώ τοιούτον υπήρξε πάντοτε το αθλητικόν πνεύμα του Έλληνος χωρικού και αγρότου, αντιθέτως εις τας πόλεις οι αστικοί πληθυσμοί δεν ενεπνεύοντο από τας ίδιαις αρχάς περί αγωνιστικής. Οι νέοι των αστικών περιφερειών, ευθύς μετά την αποκατάστασιν της πολιτικής ανεξαρτησίας της Ελλάδος, εμποτισμένοι από τας ιδέαις μιας σχολαστικής εκπαιδεύσεως, θεωρούν τον αθλητισμόν ως ασχολίαν βάνανυσον και ευτελή.¹⁵

Οι σημασίες που αποδίδονται στην αγωνιστική δράση της υπαίθρου είναι αυθαίρετες. Η νοηματοδότηση των παραδοσιακών αγωνιστικών δράσεων εξαντλούνταν μέσα στο όριο του παιχνιδιού, της διασκέδασης, της επίδειξης επιδεξιότητας και σωματικής ικανότητας ολοκληρώνοντας το σκοπό του δρώμενου. Η «ρώμη» και η «ευμέλεια» δεν αποτελούσαν επιδιωκόμενους στόχους. Το αθλητικό πνεύμα ή ήθος είναι «ιδεολόγημα», εξορθολογισμένη νεωτερική θεώρηση της σωματικής ανθρωπίνης προσπάθειας, «μια οπτική γωνία μέσου-σκοπού»,¹⁶ που χαρακτηρίζει τα σύγχρονα σπορ. Επί της ουσίας, σε ότι αφορά στη σημασία τους, τα παραδοσιακά αγωνιστικά δρώμενα της υπαίθρου δεν διέφεραν από τα «γυμναστικώς» απαξιωμένα διασκεδαστικά θεάματα της πόλης.

Στα χρόνια που η γυμναστική επιχειρούσε τα πρώτα βήματά της, ο λαός της ελληνικής πρωτεύουσας, παρακολουθούσε τις Κυριακές και τις αργίες παραστάσεις θιάσων «πλανόδιου αθλητισμού». Επιδείξεις σωματικής επιδεξιότητας, προβαλομένης δραματουργικά ως την ηρωική αρχαιότητα. Ένας «πανηγυριώτικος» κόσμος, «υπεράνθρωπων» ατομικών κατορθωμάτων, δείχνει ότι συνδεόταν με την οικεία ηρωική, λαϊκή μυθολογία του «παλικαριού», σε ανοικτές θεατρικές πράξεις υψηλής θε-

15. Α. Κουκούλας, *Ελλάς Αθλητισμός*, Αθήνα 1938, σ. 7.

16. Για τα χαρακτηριστικά των σύγχρονων σπορ σε σύγκριση με τα παραδοσιακά, βλ. Α. Guttmann, *From Ritual to Record*, Νέα Υόρκη 1978.

αματικότητας. Σ' αυτή τη σωματική κουλτούρα μας ξεναγεί ο Ι. Χρυσάφης:

Διάφοροι (...) θίασοι αθλητών εξ επαγγέλματος και μάλιστα της άρσεως βαρών, καθώς και ακροβατών, ισορροπιστών και σχοινοβατών, ενδεδυμένοι κατάσαρκα πλέγματα (μάλιες), φέροντες αρχαϊκά πέδιλα και κρατούντες εις την δεξιάν τεράστια ρόπαλα (κατ' απομίμησιν του αρχαίου Ηρακλέους) περιήρχοντο τας Κυριακάς και εορτάς τας πλατείας της πόλεως, επιδεικνύοντες την σωματικήν ρώμην και την ευκινήσιάν των. (...), ήρχιζαν δε συνήθως τας επιδείξεις των από την πλατείαν των ανακτόρων, εις τα προπύλαια των οποίων εξήρχετο προς θέαν ο βασιλεύς Όθων με την αυλήν του.¹⁷

Η εικόνα του πλανόδιου υπερδύναμου, ισορροπιστή, ακροβάτη είναι οικεία ως τις μέρες μας. Βέβαια η φευγαλέα και ορθολογική σημερινή ματιά μας δεν μπορεί να συνειδητοποιήσει την πολυσήμεντη και ισχυρότατη γοητεία αυτού του πολιτισμού στις συνειδήσεις των ανθρώπων του 19ου αιώνα. Μπορούμε ωστόσο, έστω και με «κλεφτές» ματιές, να διεισδύσουμε στα «μυστικά» του. Ένας πίνακας μπορεί να μας βοηθήσει. Ο «Νέος Ηρακλής Παναής Κουταλιανός το 1884» στέκεται παντοδύναμος στον πίνακα του Θεόφιλου, εκπυρσοκροτώντας στα χέρια του δύο κανόνια. Πίσω του βρίσκεται μια μάντρα και προστατευμένοι πίσω από αυτήν τον κοιτάζουν τέσσερις μαυροντυμένοι πηλοφόροι. Οι δύο από αυτούς τον κοιτάζουν απ' ευθείας δείχνοντας εντυπωσιασμένοι, οι άλλοι δύο τον κοιτάζουν υποτιμητικά πλαγίως, έχοντας δήθεν αποστρέψει το βλέμμα τους. Πίσω επίσης από τον Κουταλιανό, αλλά μπροστά από την μάντρα, βρίσκεται ένα όργανο της τάξης με υψωμένη την «ράβδο», ακίνητο, κοιτάζοντας πλαγίως τους πηλοφόρους.

Κατ' αρχάς, η ίδια η ύπαρξη του πίνακα επισημαίνει την γοητεία που ασκούσε στο Θεόφιλο η παρουσία του Κουταλιανού. Μια γοητεία

17. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί αγώνες*, ό.π., σ. 30.

σωματικής λαϊκής ελληνικότητας που υποτιμούσαν τα διανοούμενα στρώματα, ωστόσο μυχίως εκτιμούσαν και τύποις αστυνόμευαν. Οι αντιφατικές στάσεις απέναντι σ' αυτόν τον πολιτισμό του σώματος, στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα που η γυμναστική και οι αγώνες είχαν βρει στηρίγματα στον κοινωνικό χώρο της διανόησης, επιβεβαιώνονται από το γεγονός της υψηλής εκτίμησης που έχαιρε ο ακροβάτης Δανιήλ Τζιώτης την ίδια περίοδο. Ο Τζιώτης υπήρξε δάσκαλος της γυμναστικής στο Δημόσιο Γυμναστήριο (νυν Φωκιανού) και μάλιστα το 1870 διοργάνωσε το αθλητικό μέρος της δεύτερης τοπικής Ζάππειας Ολυμπιάδας.¹⁸ Οι επισημάνσεις αυτές επιβεβαιώνουν πολλαπλασιαστικά την ισχύ του πλανόδιου αθλητισμού την εποχή της ακμής του, που συνέπεσε με τα πρώτα βήματα της γυμναστικής και των αγώνων, το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.

Ο «πλανόδιος αθλητισμός», ωστόσο, όπως υποστηρίζει ο Ι. Χρυσάφης, συντελούσε στην ταπεινή αντίληψη περί σωματικών ασκήσεων εκείνης της περιόδου,¹⁹ αποδίδεται δε απ' αυτόν μέρος της αποστροφής προς την γυμναστική που αισθάνονταν τα μεσαία κοινωνικά στρώματα της διανόησης. Στην ουσία της αυτή η αντίληψη επισημαίνει τον κοινωνικό χώρο, το πολιτιστικό κλίμα ή την «ρέουσα πορεία των συνειδητοποιούμενων πραγμάτων»²⁰ για τον έλεγχο των οποίων αγωνίστηκε η γυμναστική σε όλη την διάρκεια του 19ου αιώνα, καθώς επίσης και για την επιβολή της ως εξορθολογισμένος χώρος πολιτισμού του σώματος, τόσο απέναντι στον εξατομικευμένο και «αντιπαιδαγωγικό» λαϊκό, ακροβατικό, «πανηγυριώτικο» πολιτισμό του σώματος,²¹ όσο και απέναντι

18. Ε. Σκιαδάς, *100 χρόνια Νεώτερη Ολυμπιακή Ιστορία*, Αθήνα 1996, σ. 39.

19. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό.π., σ. 30.

20. «The ongoing course of experienced things». Έκφραση του John Dewey για τον πολιτισμό, βλ. C. Geertz, *The Interpretation of Cultures*, Νέα Υόρκη 1973, σ. 45.

21. Η αντι-ακροβατική αντίληψη της γυμναστικής συνεχίστηκε μέσα στον

ντι στην «επικίνδυνη» για τις ιδιότητες του «πολίτη» μονομέρεια του πνεύματος.²² Μια ισορροπημένη ανάμεσα σε πνεύμα και σώμα, πιστή στο έθνος και τους άρχοντές του, κοινή εκπαιδευτική κατεύθυνση ήταν το ζητούμενο και μέσα σ' αυτό το πλαίσιο ο γυμναστικός θεσμός νομιμοποιούνταν με αναφορά στην αρχαία ελληνική αθλητική κληρονομιά. Αυτό το εθνικιστικό πλαίσιο γυμναστικής προσέγγισης αναδύεται μέσα από το πρώτο ελληνικό γυμναστικό κείμενο, που γράφτηκε από τον Γ. Παγώντα. Σ' αυτό το κείμενο ο σωματικός πολιτισμός της κίνησης, μέσα στο πλαίσιο της γυμναστικής, παύει να έχει νόημα αφ' εαυτού και μετατρέπεται μάλλον σε μέσο για την εκπλήρωση κάποιου «ανώτερου» σκοπού:

Ο σκοπός της γυμναστικής εστί το αναπτύσσειν τας ηθικάς δυνάμεις,ως και τας σωματικάς. (...) καθυποβαλείν πάσας τας κινήσεις των μαθητών εις τον ρυθμόν των ασμάτων, δι ου διατηρηθήσεται πάντων η πειθαρχία και ευταξία, επειδή οι λόγοι αυτών των ασμάτων εκ-

20ο αιώνα και ως αντι-αθλητική εκπαιδευτική γυμναστική αντίληψη. Ανέφερε χαρακτηριστικά ο Χρυσάφης: « (...) η σωματική αγωγή των παιδών και των εφήβων δεν αποβλέπει εις την δημιουργίαν ούτε αθλητών ούτε γυμναστών ακροβατών, αλλ' εις την μόρφωσιν υγιών, ρωμαλέων και ευπαγών νέων, με γενναία φρονήματα και σταθερόν χαρακτήρα, δια να γίνουν καλοί πολίται και οικογενειάρχαι (...) και άν η ανάγκη το καλέσει να υπηρετήσουν γενναίως και την Πατρίδα των. (...) το αποτέλεσμα όμως τούτο (...) το φέρει (...) η έλλογος και σκόπιμος (...) σωματική αγωγή» (Ι.Ε. Χρυσάφης, *Η σωματική αγωγή και η στρατιωτική προπαίδευσις της νεότητος*, ό.π., σσ. 171-172).

22. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός, ότι οι πολιτικές δυνάμεις που στήριξαν τον γυμναστικό θεσμό ως επικουρικό θεσμό της στρατιωτικής εκπαίδευσης, ήταν ο βασικός πυρήνας του μεγαλοϊδεατισμού, οι αντιπαρατιθέμενες δυνάμεις στην λογική της «συγκρότησης των έσω», οι μεγάλοστομες ντόπιες αλυτρωτικές δυνάμεις που επωάστηκαν ως αντιπολιτευτική γενιά την δεκαετία του 1850. Ήταν, για να χρησιμοποιήσουμε μια ακόμη φορά την λογική της Ε. Ανδρίκαινας, φορείς της «δράσης», του πολέμου, αντιπαρατιθέμενοι στη λογική της «αρχιτεκτονικής» συγκρότησης των έσω που μάλλον εφέρετο ως αντίληψη από την «απόλημη» διανόηση.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

φράζουσι τα μάλλον υψηλά αισθήματα, τα δυνάμενα ενθουσιάν μεν την ανθρώπινον καρδίαν, εμπνέειν δε το σέβας προς τον θεόν, την αγάπην προς τον βασιλέα, και την προς την πατρίδα αφοσίωσιν.²³

Η πειθαρχία απετέλεσε διαχρονικά τον ένα πυλώνα της γυμναστικής εκπαίδευσης. Ο δεύτερος πυλώνας που είναι η δημόσια υγεία, οριζόταν επίσης με σαφήνεια από τον Γ. Παγώντα: «(...) έκαστον (...) σχολείον εκάστης τάξεως και βαθμού οφείλει κεκτήσθαι γυμναστήριον, ίνα επιβοηθή μεν τη δημοσία αγωγή, περιποιηθήται δε την υγείαν και ευεργετήν τον δήμον δια της εξασκήσεως των σωματικών δυνάμεων».²⁴ Στο πεδίο της δημόσιας αγωγής και υγείας περιλάμβανε ο Γ. Παγών και το γυναικείο φύλο, υπό προϋποθέσεων «κοσμιότητας» (όσα τω γυναικείω φύλω κόσμια): «Προς έτι ο Γυμναστής διδάσκει τους κανόνες της γυμναστικής ου μόνον δια τους νεανίσκους, αλλά και δια τας νέας, ίνα και αύται καθιστώσι το αυτών σώμα καρτερικόν και επιδέξιον και μη φιλάσθενον (...)».²⁵ Οι δύο πυλώνες αποτελούσαν την παραγωγική βάση του γυμναστικού θεσμού, ο οποίος απέβλεπε στη συγκρότηση, στον έλεγχο και στην ενδυνάμωση της εθνικής κοινότητας.

Τα ζητήματα της σχέσης της γυμναστικής με την συγκρότηση και τον έλεγχο της εθνικής, άρρενος κυρίως, κοινότητας θα επισημανθούν στην εξέλιξη της προκείμενης εργασίας. Αξίζει ωστόσο, να αναφερθούμε με δυό λόγια στη γυναικεία παράμετρο του σκέλους της εθνικής «ενδυνάμωσης». Το γυναικείο «σώμα» ουσιαστικά απουσιάζει από την διαδικασία της «γυμναστικής» εθνικής οικοδόμησης. Οι κυρίαρχες σημασίες των γυμναστικών στόχων αποδίδονται στις σχέσεις : άνδρας-στρατιώτης, άνδρας-πολίτης, άνδρας-πατέρα. Η περιορισμένη στην αναπαραγωγή σχέση: γυναίκα-μητέρα επισημαίνεται στα γυμναστικά κείμενα του 19ου αιώνα, ωστόσο υποτονικά, και μόλις προς το τέλος του ίδιου αιώνα συγκροτείται ο πρώτος περιστασιακός πυρήνας ελληνίδων γυμνα-

23. Γ.Θ. Παγών, *Επιτομή*, ό.π., σ. 2. Η υπογράμμιση δική μας.

24. Αυτόθι, σ. 7.

25. Αυτόθι, σ. 8.

στριών. (Αναφέρεται στην παράγραφο για τον Πανελλήνιο Γυμναστικό Σύλλογο). Ο πολιτισμός του σώματος, τον οποίο ερευνούμε, είναι κατ' ε-
ξοχήν ανδρικός και αυτό το στοιχείο καθορίζει το πλαίσιο των αξιακών
χαρακτηριστικών του. Η παρουσία της γυναίκας στον ανδρικό χώρο της
γυμναστικής και των αγώνων έχει ιδιαίτερη αξία διερεύνησης η οποία,
δυστυχώς, για λόγους επιλογής διαφορετικού θέματος ανάλυσης αλλά
και οικονομίας της ύλης δεν επιχειρείται σ' αυτή την εργασία.

Στη συγκρότηση της εθνικής κοινότητας απέβλεπε και η κατα-
σκευή ενός άλλου θεσμού, των τοπικών Ολυμπιακών Αγώνων. Η αρ-
χαία ελληνική αγωνιστική κληρονομιά, την οποία επικαλέστηκε ο Γ.
Παγών ως νομιμοποιητικό μέσο και ως συμπλήρωμα του θεσμού της
γυμναστικής, έγινε από νωρίς βασικό και αυτόνομο χαρακτηριστικό του
εθνικιστικού λόγου. Ειδικότερα, η ιδέα για διοργάνωση Ολυμπιακών
Αγώνων διατυπώθηκε, μέσα στην πρώτη δεκαετία της λειτουργίας του
ελληνικού κράτους, από υψηλόβαθμα στελέχη της κρατικής μηχανής
και προωθήθηκε, σε μια πρώτη φάση, ανεξάρτητα από την γυμναστι-
κή. Το γεγονός εντυπωσιάζει, αν αντισταθμιστεί με τα τεράστια κοι-
νωνικά, πολιτικά και οικονομικά προβλήματα της περιόδου, αλλά και αν
εκτιμηθεί η πρωτοποριακή του διάσταση, αφού η βασική περίοδος πα-
ραγωγής μαζικών εθνικών παραδόσεων στην Ευρώπη συμβαίνει πολύ
αργότερα, στις τρεις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και την πρώ-
τη του 20ού.²⁶ Το ιδεολογικό στίγμα αυτής της αντίληψης αντιπαρατί-
θεται στο ρεαλισμό της «συγκρότησης των έσω» και ταυτίζεται με τον
εθνικιστικό ρομαντισμό της πρώτης περιόδου του ελληνικού κράτους.

Πιο συγκεκριμένα, το 1837 ο Π. Σούτσος, ως σύμβουλος της «Γραμ-
ματείας των Εσωτερικών» επί υπουργού Κ.Ι. Κωλέττη, συνέταξε πρό-
ταση διεξαγωγής νεοελληνικών αγώνων «κατά μίμησιν των παλαιών».²⁷

26. E. Hobsbawm – T. Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge 2000, σ. 263.

27. Π. Σαμαράς, *Η αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα. 1797-1859*, Αθήνα 1992, σ. 1.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

Την πρόταση υπέγραψε ο Κωλέττης και την υπέβαλε ως υπόμνημα στον πρόεδρο της κυβέρνησης J.V. Rudhart. Η πρόταση των Κωλέττη, Σούτσου υπήρξε μεγαλόπνοη. Εμπεριείχε κατασκευές σταδίων, ιπποδρόμων και θεάτρων, αγώνες στις επιστήμες, στη φιλολογία, στις καλές τέχνες, παραστάσεις θεάτρου, μουσικής και χορού. Στο αθλητικό, ωστόσο, σκέλος η γυμναστική δεν υπήρχε πουθενά. Την πρώτη από τις τρεις αθλητικές ημέρες θα γίνονταν αγώνες δρόμου (σταδίου) και τις υπόλοιπες δύο, ιπποδρομίες και αρματοδρομίες. Η εθνικιστική σύλληψη υπήρξε πρωτογενής. Το έθνος ανέσειρε από το συμβολικό του οπλοστάσιο έναν αυτόνομο θεσμό. Τους κατασκευαστές του θεσμού είχε οδηγήσει μια ομολογουμένως εντυπωσιακά ρεαλιστική ανάγνωση του περιεχομένου των αρχαίων αγωνιστικών συναθροίσεων. Μέσα στην πρότασή τους διαπίστωναν ότι:

(...) το έθνος συγκεντρωμένο, βλέποντας ο ένας τον άλλο και μιλώντας μεταξύ τους μια φορά τον χρόνο δια της οδού των αντιπροσώπων του θα χάσει αυτό το πνεύμα της ολέθριας τυπικότητας. Επί πλέον κάθε τιμή αποδιδόμενη κατά την διάρκεια αυτών των εορταστικών ημερών θα ήταν πιο πολύτιμη σ' αυτόν που θα την είχε επιτύχει, διότι θα του είχε δοθεί παρουσία του έθνους. Μετά τη μάχη της Σαλαμίνας ο Θεμιστοκλής εμφανίστηκε στους Ολυμπιακούς αγώνες στο μέσο του σταδίου και απέσπασε αμέσως χειροκροτήματα προς τιμή του.²⁸

Οι αγώνες αυτοί τελικά δεν διεξήχθησαν ποτέ. Φαίνεται ωστόσο ότι φιλοδοξούσαν να εξελιχθούν σε μήτρα για μια εντελώς ολοκληρωμένη εθνοποιητική διεργασία. Περιείχαν όλα τα βασικά χαρακτηριστικά των αγώνων, οι οποίοι θα λάβουν χώρα σε «ωριμότερες» εθνοποιητικές φάσεις. Αν και η ανάλυση των εθνικών χαρακτηριστικών των αγώνων σε αυτές τις φάσεις θα απασχολήσει αργότερα την προκείμενη εργασία, αξίζει να επισημάνουμε εδώ επιγραμματικά: α. Την κατασκευή της πα-

28. Αυτόθι, σ. 33.

ράδοσης, β. Τη σύνθετη εθνοποιητική διεργασία, μέσα από τη συνάντηση του έθνους στο χρόνο: (άχρονο έθνος — «αναβίωση» του αρχαίου θεσμού) και στο χώρο: (συγκέντρωση της κατατμημένης ελληνικής κοινωνίας υπό την σκέπη της εξουσίας της).

Η μη υλοποίηση της διεξαγωγής των αγώνων μπορεί να οφείλεται σε λόγους διαφορετικών οικονομικών προτεραιοτήτων σε μια περίοδο ανάρρωσης και συγκρότησης της «νεαρής», μετεπαναστατικής ελληνικής κοινωνίας, ωστόσο, είναι μια επί πλέον επιβεβαίωση και της απαξίωσης της αγωνιστικής ιδέας από τα κυρίαρχα διανοούμενα στρώματα, αλλά και της ουσιαστικής ανυπαρξίας αγωνιστικής παράδοσης ως δόκιμου προεθνικού υλικού. Το ίδιο μαρτυρά άλλωστε και η συγκεκριμένη μορφή που θα πάρουν οι πρώτοι τοπικοί Ολυμπιακοί αγώνες, οι οποίοι διεξήχθησαν δύο περίπου δεκαετίες αργότερα και παρά τον τίτλο τους, δεν κατάφεραν να καταθέσουν τίποτε περισσότερο στο πολιτιστικό κλίμα της εποχής από στοιχεία του υπάρχοντος λαϊκού πολιτισμού του σώματος.

Πράγματι φαίνεται ότι αυτό που δεν μπόρεσε να υλοποιηθεί σε μια περίοδο ρομαντικού εθνικισμού, υλοποιήθηκε σε μια περίοδο «συγκρότησης των έσω». Η περίοδος, μετά τα «Κριμαϊκά» (1855-1861), θεωρείται από τους ιστορικούς μια περίοδος εθνικιστικής ύφεσης και προόδου,²⁹ που αποδίδεται τόσο στη Διεθνή Επιτροπή Ελέγχου των Οικονομικών, όσο και σε πολιτικές δυνάμεις που έθεταν ως προτεραιότητα την εσωτερική ανασυγκρότηση και παραγωγική ανάπτυξη της χώρας.

Σε μια περίοδο πολιτικών προτεραιοτήτων εσωτερικής ανασυγκρότησης, ήταν επόμενο, η προσφορά του ομογενή επιχειρηματία Ευαγγέλη Ζάππα να χρηματοδοτήσει την αναβίωση των Ολυμπιακών Αγώνων, να αντιμετωπιστεί περισσότερο με ωφελμιστικό πνεύμα αν όχι με ιλαρότητα. Πιο συγκεκριμένα, το 1856, ο Ζάππας γνωστοποίησε στον Όθωνα, ότι προτίθεται να διαθέσει μέρος της περιουσίας του γι' αυτό τον σκοπό.³⁰

29. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΓ, Αθήνα 1977, σ. 172.

30. Θ. Β. Γιαννάκης, *Ζάππειες και σύγχρονες Ολυμπιάδες*, Αθήνα 1993, σ. 496.

Τα σχόλια του υπουργού εξωτερικών Αλέξανδρου Ραγκαβή, ο οποίος ανέλαβε από πλευράς κυβέρνησης να συνδιαλλαγεί με τον Ζάππα, καταγράφουν το ωφελμιστικό κυβερνητικό κλίμα της εποχής. Η ιδέα του Ζάππα εκτιμήθηκε από τον Ραγκαβή ως «ήμιστα πρακτική και ουχί αυτού του γελείου απέχουσα».³¹ Όπως μας πληροφορεί ο Χρυσάφης, ο Ραγκαβής, κορυφαίος «(...) των λογίων της εποχής, ο οποίος παρ' όλας τας εν Γερμανία και αλλαχού σπουδάς του, είχε μείνει ανεπηρέαστος από την ζωογόνο πνοήν του νεοανθρωπισμού και ως αληθής εκπρόσωπος του Λογιωτατισμού, ανέλαβε να πείσει τον φίλαθλον και φιλόπατριν χορηγόν ότι: «εν τω παρόντι αιώνι, οι εις τον πολιτισμόν μάλιστα αντιστοιχούντες αγώνες εισίν ουχί οι της της πυγμής ή της πάλης, αλλά οι της βιομηχανικής και κοινωνικής αναπτύξεως».³² Ο Ζάππας επείσθη και τα «Ολύμπια», αποτέλεσμα της δωρεάς του, ξεκίνησαν ως θεσμός βιομηχανικής και αγροτικής έκθεσης το 1859. Στο πλευρό της έκθεσης έλαβαν χώρα οι πρώτοι τοπικοί Ολυμπιακοί Αγώνες, ή γνωστοί αλλιώς ως πρώτη «Ζάππεια Ολυμπιάδα».

Οι αγώνες αυτοί αποτελούν σημαντικότετη καταγραφή στοιχείων του πολιτισμού του σώματος της περιόδου που εξετάζουμε. Σ' αυτούς έλαβαν χώρα, τόσο σπορ των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων (ιππασία), όσο και λαϊκά, αγωνιστικά δρώμενα. Τα αγωνιστικά δρώμενα γενικώς υποβαθμίστηκαν, ενώ προβλήθηκε η βιομηχανική έκθεση. Οι αγώνες αποσιωπήθηκαν στο σύνολό τους από την πλευρά του φιλοκυβερνητικού τύπου³³ και επιπλέον, καταγγέλθηκε ότι είχαν σχεδιαστεί πρό-

31. *Αυτόθι*, σ. 497.

32. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό.π., σ. 24.

33. Η *Αθηνά*, κατά τον διαμένοντα στην Γαλλία λόγιο Μηνά Μινωΐδη, σε δημοσίευσμά της «*κ' Αυγούστου*» (20 Αυγούστου 1858), έκανε λόγο για το διάταγμα της «*συστάσεως των Ολυμπιακών Αγώνων*» ως αγώνων αποκλειστικά βιομηχανίας. (Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι... Αγώνες*, ό.π., σ. 27.) Οι αθλητικοί αγώνες της 15ης Νοεμβρίου 1859, αποσιωπήθηκαν πλήρως από την φιλοκυβερνητική εφημερίδα *Ελπίς*, ενώ η ίδια εφημερίδα σε άρθρο της 22ας Οκτωβρίου, περιέγραψε με έμφαση την έκθεση, φιλοξενώντας την προσφώνηση του

χειρα.³⁴ Ωστόσο, σε αντίθεση με την υποβάθμιση ειδικώς των λαϊκών αγωνιστικών δρώμενων από τον τύπο, ένα μεγάλο πλήθος θεατών διασκέδασε σ' ένα κλίμα που φαίνεται ότι ήταν οικείο.³⁵ Ότι δικαιολογούσε το βαρύγδουπο ολυμπιακό όνομα των αγώνων, δεν ήταν παρά τα αρ-

προέδρου της επιτροπής των Ολυμπίων προς τον Βασιλέα, από την οποία επίσης απουσίαζαν οι αθλητικοί αγώνες: «(...) πληρούται τη Βασιλική προστασία της υμετέρας μεγαλειότητος και τη συνδρομή φιλοτίμου και γενναίου συμπολίτου του κυρίου Ευαγγέλη Ζάππα, σκοπός ιερός και κοινοφελής ήτοι η έναρξις γεωργικού, τεχνικού και βιομηχανικού διαγωνισμού, όν ο πολιτισμός των νεωτέρων Εθνών, ως στοιχείον αναγκαϊότατον της αναπτύξεως των κοινωνιών κατέδειξε (...)» (Ελπίς, 22 Οκτωβρίου 1859, σ. 1.).

34. Επικριτικά σχόλια με πολιτικές αιχμές κατά της κυβέρνησης για την πλήρη αταξία των αγώνων, διατυπώθηκαν από την Αθηνά και τον Αιών. Δριμύτατα σχόλια επίσης, με αναφορά έως και ενός θανάτου ανάμεσα στους διαγωνιζομένους, διατυπώθηκαν από την «Αυγή» (Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι... Αγώνες*, ό.π., σσ. 37 – 43.)

35. Οι αγώνες αυτοί διεξήχθησαν στην πλατεία Κοτζιά. Αν κρίνει κανείς από τα λαϊκά αγωνίσματα, τα βραβεία και τους διαγωνιζόμενους, η ατμόσφαιρα πρέπει να θύμιζε «καρικατούρα» παραστάσεων «πλανόδιου αθλητισμού», παρά αθλητικό δρώμενο. Στα αγωνίσματα η λαϊκή συμμετοχή ήταν κυρίαρχη. Η *Αυγή* ανέφερε ότι, «(...) μεταξύ των συναγωνισθέντων εις το τρέξιμο ήτο (...) και εις άόμματος επαίτης (...)» (Ι.Ε. Χρυσάφης, *Αυτόθι*, σ. 39.) Τα λαοφιλέστερα των αγωνισμάτων ήταν η «Ιστού αναρρίχησης» και ο «Ασκωλιασμός.» Όπως αναφέρει ο *Αιών* ο ιστός, «ήτον ηλειμμένος δια σάπωνος (...) Εις την κορυφήν του ιστού ήν οβελός σιδηρούς, εις δε την άκραν τούτου από κυανής ταινίας ανηρημένον ωρολόγιον. Κατωτέρω περί κυψέλην άφρακτον και από της περιφερείας της κυκλικής βάσεως αυτής εκρέμαντο διάφορα πράγματα, οίον μία μεταξίνη ζώνη, δύο μανδήλια μεταξωτά, δύο φιάλαι οίνου, μιά δωδεκάς κοχλιαρίων και δύο κηροστάται ηργυρωμένοι.(...)» (*Αιών*, 16 Νοεμβρίου 1859, έτος ΚΑ, σ. 1.) Τα αναφερόμενα αντικείμενα ήταν τα έπαθλα των αναρριχομένων, οι οποίοι γλιστρώντας στην προσπαθειά τους να τα φτάσουν, ενθουσίαζαν το κοινό. Πολύ χαριτωμένα παρατήρησε σχετικά με αυτό ο *Αιών*, «(...) Έχουσιν άδικον λοιπόν όσοι λέγουσιν, ότι της οδού υπαρχούσης λείας η νίκη είναι εύκολος». Ο «Ασκωλιασμός» ήταν, «το πήδημα επί του ασκού και η άνοδος επί του ασκού. Κατά τον πρώτον ο πηδών έπρεπε να σταθεί όρθιος επί του ασκού και τότε ήθελε θε-

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

χαιοπρεπή ονόματα αγωνισμάτων,³⁶ που η αντίθεσή τους με την συνολική ατμόσφαιρα τα έκανε να μοιάζουν με καρικατούρες.

Η υποβάθμιση της αξίας των αγώνων που εκφράστηκε με την παραποίηση της ιδέας του Ζάππα, αλλά και με τα τεκταινόμενα κατά τη διεξαγωγή τους, παρήγαγε σημαντικό ιδεολογικό αντίλογο που ανέδειξε νέα στοιχεία φιλο-αγωνιστικής προσέγγισης, επικεντρωμένα στην ανάγκη στήριξης του γυμναστικού θεσμού. Με αφορμή την αποσιώπηση των αγώνων από τον τύπο αλλά και την παραποίηση της ιδέας του Ζάππα, ο Έλληνας λόγιος στην Γαλλία Μηνάς Μινωίδης διατύπωσε, το 1858 σε έκδοση βιβλίου του, θέσεις υπέρ της συστάσεως των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα, των οποίων η ουσία ήταν η στήριξη του θεσμού της Γυμναστικής:

Ταύτα ουν ειδώς και ο φιλογενής και αληθής Έλλην Ζάππας και ενθουμούμενος ότε οι αγώνες ήκμαζαν η Ελλάς υπήρξεν ακαταμάχητος (...) ηθέλησεν ίνα τα στάδια αναβήσωσι και τα σώματα των ανδρών ισχύσωσι, των τε άλλων και των στρατιωτών, ότι ο εξασκημένος ευεξίαν έχων, και σπάθην και πυροβόλον ασφαλώς μεταχειρίσεται εν τη του συστάδην μάχη. Οι δ' εν τοις πράγμασιν, αφού το έθνος αβροδίαιτον κατέστησαν, έτι μάλλον εξενερίσαι βούλονται και ου βλέπουσι την νοσώδη κατάσταση του στρατιωτικού ούτε την εις φθισικήν διάθεσιν (προδιάθεση για φθίση) των μαθητών. Οπότε η Γυμναστική άνοσα διετάρει τα των παλαιών Ελλήνων σώματα και η της Ελλάδος ιστορία φιλοσόφους αναγράφουσα και ποιητάς και ρήτορας ουδένα ιατρόν ανα-

ωρηθή νικητής και λάβει βραβείον αυτόν τον ασκόν πλήρη οίνου» (Θ. Γιαννάκης, *Ζάππειες και Σύγχρονες*, ό.π., σ. 514).

36. Η αρχαιοπρεπής προσέγγιση της ονοματολογίας των αγωνισμάτων, δηλαδή «στάδιον βουποδών», «Δίαυλος», «Δόλιχος», αλλά και της μορφής τους, οδήγησε στο ευτράπελο αγώνισμα της «βολής Δίσκου εις ύψος!» Ο Χρυσάφης παρατηρούσε ότι αυτό το αγώνισμα προέκυψε από λανθασμένη ερμηνεία χωρίου του Λουκιανού που απλώς περιγράφει την τροχιά του δίσκου. (Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι ... Αγώνες* ό.π., σ. 36).

φέρει, έξω τινών χειρουργών. Τοσούτον ωφέλιμος η γυμναστική καταφαίνεται.³⁷

Είναι αμφίβολο εάν ο Ζάππας με την προσφορά του ήθελε να στηρίξει τον γυμναστικό θεσμό. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες για τον Ζάππα ήταν μάλλον αυτοσκοπός. Η ιδέα του είχε επηρεαστεί από τα φιλο-ολυμπιακά δημοσιεύματα του Π. Σούτσου.³⁸ Οι θέσεις του Μινωίδη αντανακλούν την εθνικιστική κριτική μιας νέας πολιτικής «γενιάς», η οποία, συνειδητοποιούσε την παραγωγική και ηθοποιητική αναγκαιότητα του γυμναστικού θεσμού με έναν τρόπο ιδιαίτερα ρεαλιστικό. Ο Μινωίδης υπήρξε προπομπός μιας γυμναστικής στροφής που όχι απλώς απέβλεπε στην υγεία των πολιτών και την πολεμική προετοιμασία μέσω «των σταδίων», αλλά καταργούσε τόσο τα στάδια όσο και αυτή την γυμναστική ως περιττά και εισήγαγε απ' ευθείας στην εκπαίδευση στρατιωτικές ασκήσεις.

2. Η στρατιωτικοποίηση της γυμναστικής εκπαίδευσης και η γυμναστικοποίηση των αγώνων

«Όριμες» οι δυνάμεις της μεταπολίτευσης ξεκίνησαν το 1862 ως προσωρινή κυβέρνηση το «αναμορφωτικό» τους έργο. Η εκπαίδευση έπρεπε να μετατραπεί σε στρατιωτικό στρατόπεδο. Το Πανεπιστήμιο σε τάγμα εθνοφυλάκων και τα σχολεία σε χώρους στρατιωτικής εκπαίδευσης με την επωνυμία της γυμναστικής. Υπουργός Δημοσίας Εκπαιδύσεως, υπεύθυνος του ψηφίσματος που ακολουθεί, ο Επαμεινώνδας Δεληγεώργης:

Θέλοντες να θεραπεύσωμεν την μεγίστην βλάβην της σπουδαζούσης

37. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό.π., σσ. 28-29.

38. Θ.Β. Γιαννάκης, *Ζάππειες και σύγχρονες*, ό.π., σ. 496.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

νεολαίας, την κατεδίκασε το παρελθόν να διάγῃ βίον αντίθετον προς τον προορισμόν του ελευθέρου πολίτου και επιβλαβή εις τας σπουδάς του μαθητού. Επί τη προτάσει του Υπουργού της Δημοσίας εκπαιδεύσεως ακούσαντες και την γνώμην των Υπουργών της Επικρατείας.

Ψηφίζομεν

Περί της φάλαγγος του Εθνικού Πανεπιστημίου.

Άρθρον 1. Προς άσκησιν των εν τοις Δημοσίοις εκπαιδευτηρίοις φοιτώντων εισάγεται εις μεν το Εθνικόν Πανεπιστήμιον η οπλασκία, εις δε τα κατώτερα εκπαιδευτήρια η γυμναστική.

Άρθρον 2. Οι φοιτηταί του Πανεπιστημίου θέλουσι γυμνάζεσθαι την οπλασκίαν εις τεταγμένας ημέρας και ώρας, αίτινες ορίζονται εν τω ακαδημαϊκό προγράμματι αποτελούσι δε μετά των Καθηγητών και Υφηγητών την φάλαγγα του Εθνικού Πανεπιστημίου.

Άρθρον 5. Ο αρχηγός της εθνοφυλακής Αθηνών και Πειραιώς (...) οφείλει να επιθεωρεί άπαξ κατά μήνα την φάλαγγα του Πανεπιστημίου εν ημέρα εορτής αφού ενημερωθεί ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου.

Άρθρον 6. (...) Η φάλαγξ οφείλει κατ' εξαίρεσιν να εκτελεί (...) νυκτερινάς περιπολήσεις (...) δύναται να κληθή παρά της κυβερνήσεως προς εκτέλεσιν και άλλης υπηρεσίας ως σώμα εθνοφυλακής.

Περί γυμναστικής.

Άρθρον 8. (...) μέχρις ου εκπαιδευθώσι διδάσκαλοι της γυμναστικής θέλουσι διορισθεί εις έκαστον των Γυμνασίων ανά εις υπαξιωματικός ή στρατιώτης του σώματος των πυροσβεστών.³⁹

39. Α.Φ.Ε.Κ. 19 / 18-12- 1862, «Ψήφισμα, Περί εισαγωγής εν μεν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω της οπλασκίας εν δε τοις κατωτέροις εκπαιδευτηρίοις της γυμναστικής».

Το ψήφισμα αυτό εντυπώνει την ιδεολογική κυριαρχία των φιλοπόλεμων ντόπιων πολιτικών δυνάμεων απέναντι στις δυνάμεις της παραγωγικής συγκρότησης του έθνους. Είναι αποτέλεσμα της «εν κενώ» λειτουργίας του ελληνικού εκπαιδευτικού – πολιτισμικού κράτους, της ουσιαστικής ανυπαρξίας στον κοινωνικό χώρο αστικών παραγωγικών δυνάμεων και στόχων, η οποία καθιστούσε έναν κατ' εξοχήν αστικό θεσμό, την εκπαίδευση, «αντικειμενικά» αδύναμη να λειτουργήσει.⁴⁰ Η μετατροπή της εκπαίδευσης σε στρατιωτικό προθάλαμο υπήρξε μια φυσιολογική έκφραση ηγεμονίας των «αντιπαραγωγικών» και επεκτατικών, κυρίαρχων, ελληνικών κοινωνικών στρωμάτων και μια βαθύτατα συντηρητική – ολοκληρωτική διεργασία που σημάδεψε εισέτι τον χαρακτήρα της ελληνικής γυμναστικής.⁴¹

40. Σύμφωνα με τον Gramsci, η πολιτισμική – ηγεμονική λειτουργία του κράτους έγκειται στο «(...) να ανεβάσει την μεγαλύτερη μάζα του πληθυσμού σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό και ηθικό επίπεδο το οποίο ανταποκρίνεται στις ανάγκες των παραγωγικών δυνάμεων για εξέλιξη και ως εκ τούτου στα συμφέροντα των άρχουσων τάξεων (...)» A. Hoare, G.N. Smith, *Antonio Gramsci, Selection from the Prison Notebooks*, Λονδίνο 1976, σ. 258.

41. Δεν υπάρχει αμφιβολία για τον ευρύτερο, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, στρατιωτικό προσανατολισμό του γυμναστικού θεσμού. Ωστόσο, στην Ευρώπη, η χρησιμοποίηση της γυμναστικής από την κεντρική κρατική εξουσία ως μέσου στρατιωτικών σκοπών, ακολούθησε προηγούμενες, ατομικής πρωτοβουλίας, διεργασίες που είχαν εγκαταστήσει την γυμναστική στον δημόσιο χώρο. Στη Γερμανία μάλιστα, οι γυμναστικοί σύλλογοι υπήρξαν τόποι ιδεολογικής συνάντησης των εθνικιστών φιλελευθέρων και όταν αυτοί ηττήθηκαν, οι γυμναστικές συναντήσεις τέθηκαν εκτός νόμου. Αργότερα, στην δεκαετία του 1860, η ενοποιημένη, πρωσική – γερμανική κρατική εξουσία, εισήγαγε την γυμναστική στην εκπαίδευση με σκοπούς καθαρά κατασταλτικούς – μιλιταριστικούς. Για διαφορετικούς λόγους, στην Αγγλία και την Γαλλία δεν απέκτησε κοινωνικά ερείσματα η γυμναστική. Στην μέν Αγγλία ελάχιστα επιβλήθηκε η στρατιωτική άσκηση ως γυμναστική εκπαίδευση και βεβαίως ουδέποτε υποκατάστησε τα σπορ, στη δε Γαλλία, δεν αναπτύχθηκε γυμναστικό κίνημα, ωστόσο κατά καιρούς οι μαθητές οργανώθηκαν σε στρατιωτικά τάγματα. Για την γυμναστική στην Γερμανία και Ευρώπη βλέπε: A. Guttman, *Games and Empires*, ό.π. Για τα σπορ και τον μι-

Η στρατιωτική λογική κυριάρχησε ως αντίληψη για την Φυσική Αγωγή σε ολόκληρο το υπόλοιπο διάστημα του 19ου αιώνα. Η στενή αυτή αντίληψη για την λειτουργικότητα της Φυσικής Αγωγής, που είχε επίδραση στον γενικότερο χαρακτήρα της εκπαίδευσης, ακόμη και της πανεπιστημιακής, οργανώθηκε ακόμη περισσότερο τη δεκαετία του 1870 ενώ μέσα στην δεκαετία του 1880 η γυμναστική συγκροτήθηκε σε «επιστημονικό» δόγμα στρατιωτικοποιημένης άσκησης

Με το Βασιλικό Διάταγμα της 18ης Φεβρουαρίου 1871⁴² η στρατιωτική εκπαίδευση έγινε υποχρεωτική για τους μαθητές άνω των 14 ετών, και οι πυροσβέστες εκπαιδευτές αντί να αντικατασταθούν από γυμναστές, αντικαταστάθηκαν μόνιμα από υπαξιωματικούς του στρατού. Για αυτή την εξέλιξη σχολίαζε χαρακτηριστικά ο Χρυσάφης, «Ήτο ακριβώς η εποχή καθ' ἣν εν Γαλλία μετά την ἦταν του 1870 ανεκαλείτο εις ενέργειαν ο παλαιός θεσμός των σχολικών ταγμάτων (...) Την ιδίαν λοιπόν πρόχειρον(;) και άκοπον μέθοδον(;) υπεστήριξαν και παρ' υμίν όμοιοι, πρόχειροι πατριώται (sic) κατορθώσαντες μάλιστα ν' αποτρέψουν την κυβερνητικήν μέριμναν εκ της ορθής οδού επί μακράν σειράν ετών».⁴³

Η μετατροπή των μαθητών σε στρατιώτες δεν επικρίνεται από τον Χρυσάφη παρά ως «πρόχειρος» και «άκοπος» μέθοδος για την προπα-

λιταρισμό στην Αγγλία και Γαλλία, βλ. Richard Holt, «Sport and militarism in Britain and France», στο, *Tribal Identities, Nationalism Europe – Sport*, J.A. Mangan, Αγγλία 1996.

42. Β.Δ. 18 Φεβρουαρίου 1871, Περί στρατιωτικών ασκήσεων των μαθητών: «Επιθυμούντες να παράσχωμεν τη παιδευομένη νεότητι συν τη πνευματική αναπτύξει και την εις πολίτας ελευθέρους εμπρέπουσαν στρατιωτικήν άσκησιν και την εκ ταύτης σωματικήν ευεξίαν, ίνα και ούτω χρήσιμοι τη πατρίδι γίνωνται (...) διαττάτομεν τάδε. Είς έκαστον των γυμνασίων και σχολαρχείων του κράτους, διορίζεται (...) εις ἡ πλείονες (...) εκ των ανθυπασπιστών του Β. Στρατού εις διδασκαλίαν των στρατιωτικών ασκήσεων (...) Εις την διδασκαλίαν ταύτην υποχρεούνται πάντες οι υπέρ τα 14 έτη (...) μαθητές (...)».

43. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Η Σωματική Αγωγή και η στρατιωτική προπαίδευσις της νεότητος*, ό.π., σσ. 15-16.

ρασκευή ετοιμοπόλεμων οπλιτών. Αντίθετα μια σωστή επιστημονική μέθοδος φυσικής αγωγής, η οποία θα απαιτούσε υλικοτεχνική στήριξη και σοβαρότερο κυβερνητικό ενδιαφέρον, θα επιτύγχανε ουσιαστικότερα και σταθερότερα αποτελέσματα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η Φυσική Αγωγή ακόμη και στην πιο προοδευτική μορφή της, η οποία θα εκφραστεί αργότερα από τον Ιωάννη Χρυσάφη, ήταν σταθερά προσδεδεμένη σε στρατιωτικές αρχές, οι οποίες αποσκοπούσαν να διαμορφώσουν όχι μόνο ετοιμοπόλεμους στρατιώτες, αλλά κυρίως νομοταγείς Έλληνες πολίτες. Αυτός ο δομικός γυμναστικός χαρακτήρας αποσιωπάται, ή θίγεται «εξ' απαλών ονύχων», από τους μελετητές που ανήκουν στον αθλητικό χώρο. Ωστόσο, πρόκειται για κάτι το οποίο μπορούμε να εξακριβώσουμε, εξετάζοντας την έντονα στρατιωτικοποιημένη γυμναστική δεκαετία του 1880.

Η δεκαετία του 1880 πέραν της σύνδεσής της με το ιδιωτικής πρωτοβουλίας κίνημα της συλλογικής γυμναστικής, το οποίο θα εξετάσουμε αργότερα, συνδέθηκε με την εκπαιδευτική γυμναστική δράση του γυμναστή Ιωάννη Φωκιανού.⁴⁴ Αυτή η αυστηρή γυμναστική προσωπικότητα θεωρείται ως ο «πατέρας» ή «δρύς» της ελληνικής γυμναστικής, ως ο άνθρωπος ο οποίος απέδωσε στη γυμναστική τα αποστρατιωτικοποιημένα εκπαιδευτικά χαρακτηριστικά της. Όπως υποδεικνύει ο Θ. Γιαννάκης, «(...) ο Φωκιανός ζήτησε (το 1893) την κατάργηση των

44. Ο Φωκιανός υπήρξε ο «απόστολος» της γυμναστικής «αναμόρφωσης», εντός και εκτός ελεύθερης Ελλάδας. Ήταν φοιτητής φυσικομαθηματικών την δεκαετία του 1860, εποχή στρατιωτικοποίησης της Πανεπιστημιακής κοινότητας. Ως «γυμναστικός» δημόσιος άνδρας χρεώθηκε, με σημαντικές αρμοδιότητες επιπλέον της διδασκαλίας της γυμναστικής, όπως, γυμνασάρχος του γυμναστηρίου της επιτροπής των Ολυμπίων το 1874, διευθυντής του δημόσιου κεντρικού γυμναστηρίου το 1879, και επόπτης των γυμναστηρίων του κράτους το 1882. Για μία τετραετία απο το 1875 έως το 1879 εργάστηκε ως γυμναστής στην Θεσσαλονίκη «δι' εθνικούς σκοπούς», για τον εκεί σύλλογο «προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων», υπήρξε ο πρώτος πρόεδρος του Πανελληνίου Γ.Σ και κατείχε επιφανή θέση στην οργανωτική επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων του 1896.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

στρατιωτικών ασκήσεων από τα σχολεία. (...) Έτσι καταργούνται οι στρατιωτικές ασκήσεις και επικρατεί η παιδαγωγική γυμναστική».⁴⁵

Ακόμη και αν γίνει αποδεκτό ότι με πρωτοβουλία του Φωκιανού καταργήθηκαν⁴⁶ οι στρατιωτικές ασκήσεις, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι τα χαρακτηριστικά της παιδαγωγικής άσκησης του Φωκιανού παρέμεναν στρατιωτικά. Ο Φωκιανός διατύπωσε το επιστημονικό γυμναστικό παιδαγωγικό «δόγμα» του το 1883. Η «παιδαγωγική» αντίληψη του Φωκιανού διατυπώθηκε στο σύγγραμά του, «Εγχειρίδιον Γυμναστικής», που υπήρξε, όπως μας πληροφορεί ο Παυλίνης, «(...) επί είκοσιν έτη ο μόνος σχεδόν οδηγός των Ελλήνων γυμναστών».⁴⁷ Σ' αυτό το σύγγραμμα ο χαρακτήρας της παιδαγωγικής αντίληψης της ελληνικής γυμναστικής παρατίθεται ανάγλυφος:

Η γυμναστική δεν σκοπεύει να καταστήσει τον άνθρωπον ακροβάτην, ως τινές δοξάζουσιν, αλλά σκοπεύει δια κινήσεων ακινδύνων και καλλιτεχνικών και δια τρόπων παιδαγωγικωτάτην εχόντων ενέργειαν, άπερ εξεύρεστηριζομένη επί των ανατομικών, φυσιολογικών, παιδαγωγικών, και στρατιωτικών αρχών, να εμβάλη αυτώ υγείαν και ρώμην και να εμπνεύση την έννοιαν της τάξεως και της πειθαρχίας, εμποιούσα αυτώ φρόνημα στρατιωτικόν και παρασκευάζουσα ούτως αυτόν ικανόν προς ανδρείαν, γεναιότητα και φιλανθρωπίαν.⁴⁸

45. Θ. Γιαννάκης, *Οδοιπορικό της Γυμναστικής Επιστήμης στην Ελλάδα, από το 1834 έως το 1998*, Τ.Ε.Φ.Α.Α., Αθήνα 1998, σ. 26.

46. Δεν διευκρινίζεται από τον Θ. Γιαννάκη η βαθμίδα της εκπαίδευσης στην οποία καταργήθηκαν οι στρατιωτικές ασκήσεις. Ο όρος «σχολεία» παραπέμπει στην βαθμίδα της εκπαίδευσης των «Ελληνικών Σχολείων», που είναι αντίστοιχη με τα σημερινά Γυμνάσια. Δείχνει πιθανότερο να καταργήθηκαν οι στρατιωτικές ασκήσεις στα Ελληνικά Σχολεία και όχι στα τότε Γυμνάσια, που είναι αντίστοιχα με τα σημερινά Λύκεια.

47. Ε. Παυλίνης, *Ιστορία της Γυμναστικής*, Αθήνα 1927, σ. 399.

48. Ι.Γ. Φωκιανός, *Εγχειρίδιον Γυμναστικής*, Αθήνα 1883, σ. β.

Η σύγκρουση του Φωκιανού με το λαϊκό σωματικό πολιτισμό της «ακροβασίας» ή αλλιώς τον πολιτισμό των «πλανόδιων αθλητών», είναι εμφανής. Η γυμναστική έπρεπε να απαλλαγεί από τα ενοχλητικά λαϊκά «θεαματικά» της κατάλοιπα, να «επιστημονικοποιηθεί», και να αφοσιωθεί απερίσπαστα στο ηθοποιητικό της έργο.⁴⁹ Οι στρατιωτικές αρχές επικεντρωμένες στις έννοιες της «τάξεως» και της «πειθαρχίας», συνδεδεμένες με αναγκαία υγεία (για τους άρρενες) και ρώμη υπήρξαν δομικό στοιχείο της συγκρότησης του γυμναστικού ανθρώπου. Ο γυμναστικός άνθρωπος δεν ήταν ένας σωματικός υπεράνθρωπος. Ήταν κυρίως ένας κοινωνικά «ηθικός» άνθρωπος. Σύμφωνα με τον Φωκιανό η έννοια της «τάξεως» και της «πειθαρχίας» ήταν,

η ασφαλεστάτη βάση των ακμαζουσών και ευνομούμενων πολιτειών. Μεμορφωμένη και καλή φυσική αγωγή καθιστά τον άνθρωπον ικανόν να διευθύνηται και να διοικήται, δίδει αυτώ την συνείδησιν των ιδίων αυτού δυνάμεων, τον συνηθίζει εις το πείθεσθαι και υπακούειν (!) (...) Των αρετών δε τούτων εν αυτώ αναπτυσσομένων εξευγενίζεται και εξανθρωπίζεται.⁵⁰

Η ηθική του γυμναστικού ανθρώπου εμφανίζεται ως ατομική και κοινωνική ηθική. Μια ηθική με κύριο χαρακτηριστικό την υποταγή στην εξουσία. Ο Y.G. Lithman σε μελέτη του επάνω στις κοινωνικές και πολιτισμικές διαστάσεις της γυμναστικής και των σπορ των παιδιών στη Σουηδία επισήμανε ότι,

49. Ο Χρυσάφης αναφέρει ότι την εποχή που επέστρεψε ο Φωκιανός από την Θεσσαλονίκη (1879), «(...) ο εξ επαγγέλματος ακροβάτης Δανιήλ Τζιώτης, εμφανίζετο ως ο ικανότατος γυμναστής της εποχής του και προέβαλε αξιώσεις οργάνωσης και διευθύνσεως ακόμη και της σχολικής γυμναστικής.», (Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι Διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες*, ό.π., σ. 118.)

50. Ι.Γ. Φωκιανός, *Εγχειρίδιον*, ό.π., σσ. 65-66.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

Μέχρι σχετικά πρόσφατα η καλή σωματική στάση (posture) ήταν ένα από τα θέματα μέσα από τα οποία οι νεότεροι μάθαιναν να επιδεικνύουν την υποταγή τους στις αρχές. Μέσα από την καλή σωματική στάση το άτομο επεδείκνυε —τουλάχιστον στο Βορειοευρωπαϊκό Λουθηρανικό πλαίσιο— ότι αυτός ή αυτή ήταν ένα καλά ηθικά εξοπλισμένο πρόσωπο. Η σωματική στάση ερμηνευόταν σαν ένα σημάδι ατομικής ηθικής αξίας, είχε μετατραπεί σε έκφραση της κοινωνικής ευταξίας.⁵¹

Στην σημερινή γυμναστική Ελλάδα, που αναζητά τις ρίζες της στον Φωκιανό, η ευθυτενής σωματική στάση, ως σημάδι ηθικής κοινωνικής ευταξίας, είναι στρατιωτική και επιδεικνύεται ανελλιπώς και μάλλον αποκλειστικώς στις εθνικές παρελάσεις, αφού στο υπόλοιπο της εκπαιδευτικής ζωής η Φυσική Αγωγή είναι απύσχα.

Η παραγωγή του σωματικά ηθικού κοινωνικού ανθρώπου δεν προσέβλεπε στην επεξεργασία μόνο του «απειθαρχού», «άξεστου» και «όχι - ανθρώπινου» (!) λαϊκού υλικού με σκοπό να το πειθαρχήσει, εξευγενίσει και εξανθρωπίσει — δηλαδή να το μετατρέψει σε υπάκουους πολίτες. Προσέβλεπε και στην επεξεργασία του πνεύματος. Η γυμναστική έπρεπε να γίνει υπόθεση των μεσαίων μορφωμένων στρωμάτων, διότι σύμφωνα με τον Φωκιανό, «(...) η εις του πνεύματος μόνον την καλλιέργειαν και ανάπτυξιν επιμονή θα περιαγάγη ημάς αναμνηρίστως βαθμηδόν και κατ' ολίγον εις εθνικόν μαρασμόν και τελείαν του εθνικού φρονήματος κατάπτωσιν».⁵² Με αυτή την συμπλήρωση η γυμναστική εμφανίζεται ως εθνικιστικός ιδεότυπος. Εμφανίζεται ως ο κοινός σωματικός πολιτισμικός τόπος μιας αδιαφοροποίητης πνευματικά και σωματικά εθνικής κοινότητας, η οποία θα εξασφάλιζε την ηθική της συνέχεια προσηλωμένη στις επιταγές του «πυροσβέστη», του «υπαξιωματικού», του «εθνο-

51. Y.G. Lithman, «Reflections on the Social and Cultural Dimensions of Childrens Elite Sport in Sweden», *Games Sports and Cultures*, N. Dyck (ed), Οξφόρδη, Νέα Υόρκη 2000, σ. 167.

52. Ι.Γ. Φωκιανός, *Εγχειρίδιον*, ό.π., σ. γ'.

φύλακα», του «γυμναστή». Αυτόν τον «υψηλό» εθνοποιητικό ρόλο απέδωσαν εις εαυτούς για χρόνια οι γυμναστές, φέροντες υπερηφάνως τον τίτλο τους (γυμναστής), σε εποχές που τους θεωρούσαν αγράμματους.⁵³

Η στρατιωτικοποίηση της εκπαίδευσης, ο «άκοπος» και «πρόχειρος» πατριωτισμός για τον Χρυσάφη, ο εθνικιστικός ιδεότυπος για μας, κυριάρχησε ως αντίληψη για την γυμναστική σε ολόκληρο τον 19ο και συνόδευσε την ελληνική κοινωνία στις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ακόμη και στον πλέον συγκροτημένο «περί γυμναστικών και αθλητικών αγώνων» νόμο, ΒΧΚΑ του 1899, ο οποίος απηχούσε τόσο τις ανάγκες μιας νέας προοδευτικότερης γενιάς γυμναστών όσο και μια νέα «αγωνιστική» μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες αντίληψη, οι σκοποί της γυμναστικής παρέμειναν ξεκάθαρα στρατιωτικοί: «Σκοπός της γυμναστικής είναι η ανάπτυξις των σωματικών και η εν ακμῇ διατήρησις των ψυχικών δυνάμεων, η εν τη καρτερία ἔξις και η δια τον στρατιωτικόν βίον προπαρασκευή των νέων».⁵⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι οι έννοιες της «τέρψεως» και της «ψυχαγωγίας» εμφανίστηκαν στο αθλητικό νομοθετικό «λεξιλόγιο» μόλις το 1932⁵⁵ και αυτό μάλλον θεωρείται ως

53. Ο Κ.Γ. Χειμάρρας, αυτοπροσδιοριζόμενος ως «Γυμναστής» στο εξώφυλλο του βιβλίου του για τον Ε. Παυλίνη, ερωτά, «(...) τι είναι εκείνο που (...) ώθησε τον μέλλοντα δάσκαλο (...) και δημιουργό ακόμα του κλάδου των γυμναστών σε μια εποχή που κατά κανόνα μόνο οι 'αγράμματοι' γύρευαν δουλειά, στην ασυγκρότητη ακόμα γυμναστική (...)» και απαντά, «(...) γιατί όχι η γλώσσα για μάθησι ή και για σκέψη μαζί αλλά η γυμναστική είναι το κυριώτερο μέσον αγωγής και τελειοποίησεως του συνολικού ανθρώπου και βάλθηκε (Ο Παυλίνης) με όλες του τις δυνάμεις να το αποδείξει και να το επιβάλει,» και συνεχίζει, «ασφαλώς αυτή η ιδέα είναι που τράβηξε ενωρίς τον Παυλίνη στο γυμναστικό πεδίο και προτίμησε να γίνη και να δράση ως γυμναστικός, η ιδέα ότι η εθνική – ελληνική αναγέννηση και η δόξα της Ελλάδος θα προέλθει όπως και άλλοτε από την παλαίστρα.» (Κ.Γ. Χειμάρρας, *Το Ολυμπιακόν ιδεώδες και ο Ευάγγελος Παυλίνης*, Αθήνα 1965, σσ. 23, 25-26.)

54. ΦΕΚ Α, 141/ 12 Ιουλίου 1899, «Νόμος Β.Χ.Κ.Α., Περί γυμναστικής και γυμναστικών και αθλητικών αγώνων, Άρθρον 1».

55. ΦΕΚ Α' 290, «Νόμος 5620/1932, Άρθρο 38, παρ, 2».

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

παρένθεση, που εντάσσεται στο προοδευτικό πλαίσιο της δεύτερης ελληνικής δημοκρατίας, αν εκτιμηθεί ο συντηρητισμός της φυσικής αγωγής στο «μεταξικό» και το «μετεμφυλιακό» αστικό κράτος.

Στην περίοδο που εξετάζουμε, παράλληλα με την στρατιωτικοποίηση της εκπαίδευσης, επιχειρήθηκε η κανονικοποίηση-γυμναστικοποίηση των τοπικών Ολυμπιακών Αγώνων, η αποσύνδεση δηλαδή αυτού του θεσμού από τα θεαματικά, ψυχαγωγικά, λαϊκά του στοιχεία και η μετατροπή του σε θεσμό ενσωματωμένο στην γυμναστική. Αυτό επιτεύχθηκε σε δύο διαφορετικές φάσεις που αντιστοιχούν σε δύο διαφορετικές τοπικές Ολυμπιάδες. Στην πρώτη φάση, διατηρήθηκαν αρκετά από τα λαϊκά στοιχεία στην αγωνιστική δομή του δρώμενου και επενδύθηκαν με εθνικιστικό περιεχόμενο. Στην δεύτερη, δομή και περιεχόμενο κυριαρχήθηκαν από την γυμναστική.

Οι τοπικοί Ολυμπιακοί Αγώνες επανενεργοποιήθηκαν ως θεσμός το 1870, όταν πρόεδρος της «επιτροπής των Ολυμπίων», υπεύθυνος για την έκθεση του Ζάππειου και τα κληροδοτήματα του Ζάππα, ήταν ο πρωθυπουργός τότε της χώρας Επαμεινώνδας Δεληγεώργης.⁵⁶ Μείζονος σημασίας για τον χαρακτήρα και την επιτυχία της διοργάνωσης, ήταν η σχέση του Πανεπιστημίου με αυτούς, η οποία, τουλάχιστον σε επίπεδο οργανωτικό, αντανακλούσε μια νέα στάση της διανοήσης απέναντι στο «σώμα», σε σύγκριση με τους αγώνες του 1859. Αγωνοδίκες των γυμνικών αγώνων υπήρξαν τρεις καθηγητές του Πανεπιστημίου,⁵⁷ ενώ ο καθηγητής της βοτανικής Ορφανίδης συνέθεσε τον Ολυμπιακό Ύμνο.⁵⁸ Σε ό,τι αφορούσε την αγωνιστική δομή τους, οι αγώνες του 1870 παρουσίασαν πολλά κοινά με τους προηγούμενους. Το πρόγραμμα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως κοινό και ελαφρώς σοβαρότερο.⁵⁹

56. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι... Αγώνες*, ό.π., σ. 84.

57. Αυτόθι.

58. Αυτόθι, σ. 77.

59. Για διαφορές και ομοιότητες βλ. τα προγράμματα των αγώνων του 1859 και του 1870. (Αυτόθι, σσ. 34-35, και σσ. 55-56.)

Από το πρόγραμμα του 1859 αφαιρέθηκε ο «ασκωλιασμός», η «βολή δίσκου εις ύψος» και δύο αγωνίσματα δρόμου (Δόλιχος και στάδιο βουποδών), ενώ προστέθηκαν η «πάλη», το «άλμα επί κοντώ υπέρ τάφρου», η «αναρρίχησης επί κάλω» και η «ελκυστίδα». Και στις δύο διοργανώσεις δίνονταν ως έπαθλα χρηματικά ποσά και η συμμετοχή στα αγωνίσματα ήταν ελεύθερη και παλαική. Τα λαϊκά και θεαματικά στοιχεία της διοργάνωσης του 1870 συμπλήρωνε, όπως έχει ήδη αναφερθεί στην αναφορά μας για τον «πλανόδιο αθλητισμό», η οργανωτική αρμοδιότητα του ακροβάτη Τζιώτη. Και από τις δύο διοργανώσεις η γυμναστική υπήρξε απύσασα.

Ωστόσο, ο χώρος διεξαγωγής των αγώνων άλλαξε σημαντικά. Οι αγώνες του 1870 δεν έγιναν σε πλατεία, αλλά στο πρόχειρα τακτοποιημένο Παναθηναϊκό Στάδιο. Ο νέος χώρος διεξαγωγής των αγώνων επηρέασε τη σχέση θεατή-δρώμενου στην κατεύθυνση ενός πρωτόλειου αστικού διαχωρισμού των ρόλων και διαμόρφωσε για πρώτη φορά τις προϋποθέσεις ενός μαζικού αθλητικού θεάματος. Επάνω στη νέα αυτή σχέση, μεταξύ παθητικού θεατή δέκτη και τελετουργικού-αθλητικού δρώμενου, οργανώθηκε μια αξιόλογη και πρωτοποριακή για τα διεθνή δεδομένα της εποχής, εθνικιστική παράσταση. Σ' αυτήν το έθνος εξιστορήθηκε, συνάχθηκε και χειροκρότησε τους άρχοντές του.

Ο ίδιος ο χώρος του Παναθηναϊκού Σταδίου και η ονομασία των αγώνων υπήρξαν δεδομένα μέρη της αφήγησης της εθνικής ιστορίας. Ο Ορφανίδης «εποίησε» στον Ολυμπιακό Ύμνο την συνέχεια του έθνους στον χρόνο: «Μιμηταί των προγόνων φανήτε / ας σας βρέξη αμίλλης ιδρώς / και το καύχημα πάλιν γενήτε / Νέα τέκνα της νέας Μητρός».⁶⁰ Οι ανταποκρίσεις του τύπου της εποχής επικεντρώθηκαν επίσης στην εθνική ιστορική συνέχεια. Η Αλήθεια με ενδεικτική φυσικότητα συνέδεσε τους «εθνικούς» αρχαίους αγώνες με αυτούς του 1870: «Μετά πάροδον πολλών αιώνων καθ' ούς πάντες οι εθνικοί αγώνες ηφανίσθησαν από προσώπου της Ελλάδος το δε κάλλιστον των Αθήνησι μεγαλοπρε-

60. Αυτόθι, σ. 77.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

πών κτιρίων το Παναθηναϊκόν στάδιον παρέστη εις την ταπεινοτέραν αφάνειαν και μόλις ίχνη αυτού εναπέμειναν, επέπρωτο εν ταις ημέρες ημών να επανέλθη τούτο εις την ζωήν».⁶¹

Οι αγώνες του 1870 μπορούν να θεωρηθούν ως οι πρώτοι άτυποι πανελλήνιοι αθλητικοί αγώνες. Μπορούν να θεωρηθούν ως «εφαρμογή», με μεγάλη καθυστέρηση, της αντίληψης των Σούτσου και Κωλλέτη, για «εθνική συνοχή», μέσα από πανελλήνιες αγωνιστικές συναθροίσεις. Η συμμετοχή υπήρξε πανελλαδική. Δίπλα στα ονόματα των νικητών των γυμνικών αγώνων αναγραφόταν η ιδιαίτερη πατρίδα τους και εκεί βρίσκουμε Κρήτες, Θεσσαλονικείς και Κωνσταντινουπολίτες, μαζί με ένα ευρύ φάσμα νικητών από όλα τα σημεία της ελεύθερης Ελλάδας. Σ' αυτούς τους αγώνες τέλος, συναγμένο το έθνος ύμνησε την εξουσία του. Παρουσία του μονάρχη και των αρχών, χρωδιά έψαλε τον Ολυμπιακό Ύμνο αλλά και τον ύμνο του βασιλέως. Ο Ορφανίδης είχε φροντίσει να συνδέσει τα εθνικά πεπρωμένα με το παλάτι: «Χαίρε άναξ κλεινέ των Ελλήνων / υπό σε νέα άρχετ' ήώς / Νέον μέλλον το Έθνος λαμπρύνον / Μετ' αυτού ας σε σκέπ' ο Θεός»

Χωρίς αμφιβολία οι αγώνες του 1870 υπήρξαν μια αποτελεσματική εθνική δραματουργία, αφού ενθουσίασαν πρώτη φορά ως θέαμα, και όχι ως διασκεδαστικό συμμετοχικό δρώμενο, τις χιλιάδες λαού που προσήλθαν στο Στάδιο. Παρ' όλη την επιτυχία τους όμως, ο λαϊκός χαρακτήρας της αγωνιστικής δομής τους, η απουσία γυμναστικής και η μη συμμετοχή «ευπαιδεύτου» νεολαίας (συμμετείχαν δύο μόνο φοιτητές),⁶² ενόχλησε τους πανεπιστημιακούς της αγωνόδικου επιτροπής, οι οποίοι αντιλαμβάνονταν ως επαρκείς εθνοποιητικές διεργασίες αυτές που είχαν σχέση με την στρατιωτικοποιημένη εκπαιδευτική γυμναστική. Έτσι στην έκθεση που συνέταξαν μετά τους αγώνες υπέδειξαν ότι,

61. Αυτόθι, σ. 80.

62. Η *Εφημερίς* 15/6/1875, ανέφερε σαν μοναδικούς φοιτητές συμμετέχοντες στους αγώνες του 1870 τους Ακαστορίδη και Βενετσανόπουλο.

Δια να ασκήση επομένως ο θεσμός ούτος αγαθοποιόν επιρροήν εις την υγείαν και επίρρωσιν της Ελληνικής φυλής και εις το εθνικόν φρόνημα, έπρεπε να επεκταθεί επί την εθνικήν αγωγήν των παιδων και νέων, και να γίνη εφηβικός, ανάλογος του παρά τοις προγόνοις, εισαγωγμένης της γυμναστικής καθ' όλους τους βαθμούς της δημοσίας και ιδιωτικής εκπαιδύσεως (...) η γυμναστική, η εξόχως ελληνική αυτή τέχνη είναι νυν εισηγμένη εις τα εκπαιδευτήρια πάντων των καθ' ημάς επί πολιτισμώ ευδοκιμούντων εθνών και δεν είναι άσχετος προς τα εκπληκτικά των Πρώσων ανδραγαθήματα. (...) Το Παναθηναϊκόν στάδιον διασκευασθέν αρμοδίως πρέπει να κατασταθή κεντρικόν του κράτους γυμναστήριον και διδασκαλείον γυμναστικής.⁶³

Οι παραπάνω επιστημόνσεις επηρέασαν δραματικά τον χαρακτήρα των τοπικών Ολυμπιακών Αγώνων. Οι επόμενοι τοπικοί Ολυμπιακοί Αγώνες έγιναν το 1875. Είναι συμβολικά και ουσιαστικά σημαντικό ότι οργανωτής των γυμνικών αγώνων του Παναθηναϊκού Σταδίου ήταν αυτή τη φορά ο γυμναστής Ιωάννης Φωκιανός, σε αντίθεση με τον οργανωτή της προηγούμενης Ολυμπιάδας, ακροβάτη Δανιήλ Τζιζώτη. Ο Φωκιανός γυμναστικοποίησε τους αγώνες. Περίορισε το θεαματικό δρώμενο⁶⁴ και παρουσίασε ένα απονευρωμένο αγωνιστικό και γυμναστικό θέαμα, στο οποίο πήραν μέρος μόλις 24 φοιτητές.⁶⁵ Τους Ολυμπιακούς του 1875 πα-

63. Ι.Ε.Χρυσάφης, *Οι σύγχρονοι... Αγώνες*, ό.π., σ. 85.

64. Ο Φωκιανός εισήγαγε για πρώτη φορά πέντε γυμναστικά αγωνίσματα οργάνων στο πρόγραμμα, τα οποία, όπως ισχυρίζεται ο Χρυσάφης, εφρόντισε να είναι πολύ απλά στην εκτέλεσή τους, ώστε να αποφευχθούν οι ακροβατικές επιδείξεις (Αυτόθι, σ. 91).

65. Η συμμετοχή στους αγώνες του 1875 προϋπέθετε την εγγραφή των διαγωνιζόμενων για προετοιμασία στο προσωρινό γυμναστήριο των Ολυμπίων. Δικαίωμα εγγραφής είχαν μόνο φοιτητές, μαθητές γυμνασίων και ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων, άνω των 17 ετών (Άρθρο 2, του κανονισμού του γυμναστηρίου) (Αυτόθι, σ. 92).

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

ρακολούθησαν σχεδόν οι μισοί των θεατών των προηγούμενων αγώνων,⁶⁶ οι οποίοι κιόλας φαίνεται ότι διακωμωδούσαν⁶⁷ τα «ευπρεπώς»⁶⁸ δρώμενα.

Ενώ συνολικά οι αγώνες κρίθηκαν από την κοινή γνώμη και τον τύπο της εποχής ως αποτυχημένοι, η στροφή τους προς την «ευπαιδευτον νεολαίαν» βρήκε πρόθυμα στηρίγματα, και μάλιστα ο *Αιών*, 19 Μαΐου 1875, «πρακτικότητα» προέτρεπε: «(...) αντί να παρουσιάσομεν εν τω Σταδίω δωδεκάδα ανδρών, ασκηθέντων εις αγωνίσματα, άτινα οι κοινότατοι των σχοινοβατών εκτελούσιν σήμερα, παρουσιάζομεν λόχους παιδίων στρατιωτικώς συντεταγμένων, γιγνωσκόντων την χρήσιν των όπλων της σήμερα, ή τάγματα εθνοφυλακής, ήτοι πολιτών ενόπλων». Περισσότερη ευαισθησία, σε σχέση με την απώλεια του «πανελλαδικού» χαρακτήρα των αγώνων από την περιορισμένη στους φοιτητές συμμετοχή, έδειξε η «Εφημερίς» (20 Μαΐου 1875), κρίνοντάς την ωστόσο αναγκαία, «(...) ώστε ν' ανυψώσιν οι αγώνες». Η «μοίρα», συνήθως ειρωνική, επεφύλασσε, δύο δεκαετίες αργότερα, σε λαϊκούς ανθρώπους την τιμή να ανυψώσουν τους αγώνες και μαζί τους την εικόνα του «έθνους». Η εποχή του «Σπύρου Λούη» στην οποία αναφερόμαστε,

66. Ο Χρυσάφης αναφέρει ότι τους αγώνες του 1875 παρακολούθησαν περίπου 15 χιλιάδες θεατές (Αυτόθι, σ. 100) ενώ τους αγώνες του 1870, «εικοσιπέντε και πλέον» χιλιάδες (Αυτόθι, σ. 78)

67. Σύμφωνα με δημοσίευση, *Αιών*, 19 Μαΐου 1875, δεν ήταν καθόλου παράξενο που οι θεατές χειροκροτούσαν το θέαμα σκύλου που έτρεχε πανικόβλητος ανάμεσα στους διαγωνιζόμενους, «(...) εάν εκ των αγωνιζομένων οι αποτυγχάνοντες εγένοντο αντικείμενο σαρκασμών θεατρικών, εάν ούτε τάξις ετηρήθη, ούτε σεβασμός αλλά τα πάντα μετέλαβον της κωμικότητας την χροιάν».

68. Ως δείγμα «ευπρέπειας» κατά τον Χρυσάφη αναφέρεται η γυμναστική στολή των διαγωνιζόμενων, δηλαδή, «μακρύ λευκόν πανταλόνι και λευκόν υποκάμισον αντί της κατά τα προγενέστερα Ολύμπια χρησιμοποιηθείσης στολής των ακροβατών» (Η ακροβατική αμφίεση που αποκάλυπτε το ανδρικό «σώμα», προφανώς θεωρείτο απρεπής συμπεριφορά) (Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι... Αγώνες*, ό.π., σ. 108).

ήταν, βεβαίως, κομβικό σημείο της στροφής προς μια παλλαϊκή, συλλογο-κεντρική και αγωνοκεντρική γυμναστική αντίληψη.

3. Το συλλογικό κίνημα δημόσιας γυμναστικής και η σχέση του με τους πρώτους διεθνείς Ολυμπιακούς Αγώνες

Το συλλογικό γυμναστικό κίνημα εμφανίστηκε σε μια σχετικά μακρά περίοδο αγωνιστικής απραξίας που ξεκινά από το 1875 και φτάνει έως το 1889, όταν έγινε η τέταρτη και τελευταία τοπική Ολυμπιάδα. Η περίοδος μάλιστα 1875-80 φαίνεται ότι ήταν περίοδος και προκλητικής γυμναστικής απραξίας, ενώ υπήρχαν αφ' ενός διαμορφωμένες, προβληματικές συνθήκες υγιεινής διαβίωσης, που μπορούσαν να επηρεάσουν το «ετοιμοπόλεμο» της «φυλής», αφ' ετέρου έντονη εθνική ανασφάλεια μέσα σ' ένα περιβάλλον ανταγωνιζόμενων βαλκανικών εθνικισμών. Σ' αυτή την περίοδο της αγωνιστικής και γυμναστικής απραξίας προετοιμάστηκε το έδαφος για εθελοντική γυμναστική δράση. Οι διανοούμενοι, που είχαν μέσα από το Πανεπιστήμιο ζυμωθεί με την εθνικιστική, γυμναστική και ολυμπιακή «ιδέα», προώθησαν, μέσα από την δομή αθλητικών συλλόγων, αυτή την ιδέα εντός και εκτός του ελληνικού κράτους. Οι γυμναστικοί και αργότερα αθλητικοί σύλλογοι, ωστόσο, ενώ δομήθηκαν επάνω σε ξεκάθαρους εθνικιστικούς στόχους, συνέβαλαν ουσιαστικά στην απεμπλοκή της γυμναστικής από το στενό στρατιωτικό και εκπαιδευτικό της πλαίσιο και οδήγησαν στην επανασύνδεσή της με μαζικά, παραγωγικά, όπως και αγωνιστικά ολυμπιακά χαρακτηριστικά.

Το γυμναστικό «θέμα» εισήχθη στις συζητήσεις της πρώτης συνόδου του «Συνεδρίου των Ελληνικών συλλόγων» το 1879 και είναι αξιοσημείωτο ότι η σκέψη της δημιουργίας γυμναστικών συλλόγων και «δημόσιου» γυμναστικού κινήματος, τέθηκε σ' ένα κατ' εξοχήν εκπαιδευτικό, εθνοκεντρικό συνέδριο. Εισηγητής του υπομνήματος «περί της αναστάσεως και αναγεννήσεως της εθνικής γυμναστικής παιδαγωγικής τε και δημόσιας» ήταν ο αντιπρόσωπος του Ηπειρωτικού και του Φιλο-

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

λογικού συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως, Ηρακλής Βασιιάδης.⁶⁹ Όπως παρατηρούσε ο εισηγητής:

Η έλλειψις γυμναστικής, κατέστησεν ημάς (...) κατά το μάλλον ή ήττον (...) [ασθενείς], φυγόπονους, ανάλκιδας και απόλεμους, ούτε προς τον αντίπαλον τολμώντας αντιβλέπειν, (...). Τούτων ουν ούτως εχόντων (...) είπερ ποτέ νυν παρίσταται η ανάγκη της αναστάσεως και αναγεννήσεως εν τω ημετέρω έθνει της παιδαγωγικής και της δημόσιας γυμναστικής, διότι πανταχού εισήχθησαν και αποτελούσιν μέρος θεμελιώδες της αγωγής και παιδεύσεως των παιδων και απαραίτητον στοιχείον του εθνικού βίου. Και αύτη δε η μόλις συστάσα Βουλγαρική ηγεμονία εις ίδρυσιν προέβη γυμναστικών εταιρειών αίτινες και εις την ανατολικήν επεξετάθησαν Ρωμυλίαν, την των όπλων άσκησιν μετ' άλλων σωματικών ασκήσεων διδάσκουσα.⁷⁰

Ενώ ο πυρήνας της σκέψης του Βασιιάδη συγκροτείται από το ίδιο γνωστό στρατιωτικοκεντρικό γυμναστικό υλικό, το οποίο αποκτούσε ιδιαίτερη βαρύτητα σε συνθήκες εθνικιστικών ανταγωνισμών, είναι σημαντικό ότι μέσα σ' αυτό το υπόμνημα έκανε την εμφάνισή της για πρώτη φορά η έννοια της «δημόσιας» γυμναστικής, ως στοιχείο απαραίτητο του «εθνικού βίου». Ο Βασιιάδης έγινε πιο συγκεκριμένος στην αποσαφήνιση αυτής της έννοιας επικεντρώνοντας την ομιλία του στην έλλειψη γυμναστικού συλλόγου και γυμναστών:

Την οικτράν κατάστασιν παρ' ημίν της σωματικής αγωγής και την ολιγωρίαν ίνα μη είπω την παντελήν εγκατάλειψιν των σωματικών ασκήσεων, δείκνυσι και η έλλειψις γυμναστικού συλλόγου (...) Οι δε γυμνασταί εν τω ημετέρω έθνει εν τοις δακτύλοις μετρούνται, ότε εν

69. Συνέδριον των Ελληνικών Συλλόγων, Πρακτικά της πρώτης αυτού συνόδου συγκροτηθείσης εν Αθήναις εν έτει 1879, Αθήνα 1879, σ. 52.

70. Αυτόθι, σ. 53.

Γερμανία εν τοις συνεδρίοις μόνον των γυμναστικών συλλόγων συνέρχονται συνήθως εικοσακισχίλιοι και επέκεινα γυμνασταί.⁷¹

Η εισήγηση του Βασιιάδη, αλλά και η αποδοχή από τους σύνεδρους της αναγκαιότητας για οργάνωση ενός συλλογικού γυμναστικού κινήματος, οδήγησε σημαντικούς διανοούμενους της «γενιάς» του 1880 σε κίνηση για δημιουργία γυμναστικού συλλόγου. Ο λαογράφος Ν. Πολίτης και ο εκδότης του Ραμπαγά και αργότερα της Ακροπόλεως, Βλάσης Γαβριηλίδης, δραστηριοποιήθηκαν το 1879, «ευθύς μετά το υπό του Παρνασσού συνέδριον των απανταχού Ελληνικών συλλόγων», όπως αναφέρει ο Χρυσάφης, για την ίδρυση αθλητικού συλλόγου.⁷² Στην ίδρυση αυτού του συλλόγου, ο οποίος όμως ποτέ δεν δραστηριοποιήθηκε, συμμετείχε και ο Φωκιανός, ενώ υπό την προεδρία του γυμναστή Νικόλαου Πύργου ιδρύθηκε το 1882 ο «Γυμναστικός Σύλλογος», που μετονομάστηκε το 1886 σε «Αθλητικό Σύλλογο» και υπήρξε σύμφωνα και πάλι με τον Χρυσάφη, «ο πρώτος ελληνικός γυμναστικός σύλλογος, ιδρύσας και ίδιον γυμναστήριον, παρά την πλατείαν Ομονοίας, (...) και μορφώσας τους πρώτους διακριθέντας γυμναστικούς της εποχής εκείνης».⁷³

Η μόρφωση γυμναστών, η δημιουργία γυμναστηρίων, η δημόσια γυμναστική και η διοργάνωση πανελλήνιων – ολυμπιακών αγώνων υπήρξαν ο άξονας της συλλογικής γυμναστικής δράσης, ο οποίος καταγράφηκε εν μέρει στο υπόμνημα του Βασιιάδη και στις πρώτες συλλογικές κινήσεις της δεκαετίας του 1880, αλλά πήρε ολοκληρωμένη μορφή τη δεκαετία του 1990. Αυτός ο άξονας δράσης, συμπληρωμένος με την δεδομένη σχετική χειραφέτηση της συλλογικής διοίκησης από τα κρατικά κέντρα ελέγχου, παρήγαγε έναν πρώτο αντίλογο στην έως τότε αποκλειστικά κρατική αγωνιστική και γυμναστική αντίληψη. Ο αντίλογος

71. Αυτόθι, σ. 181.

72. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Η Σωματική Αγωγή και η Στρατιωτική Προπαίδευσις*, ό.π., σσ. 16-17.

73. Αυτόθι, σ. 17.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

αυτός είχε σταθερότητα και συνέπεια, η οποία τη δεκαετία του 1890 οδήγησε σε ενδογυμναστικές ρήξεις και εποικοδομητικές αλλαγές. Όλα αυτά καταγράφηκαν στις πράξεις ίδρυσης και δράσης των δύο «θεμελιακών» ελληνικών γυμναστικών συλλόγων, του Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου και του Εθνικού Γυμναστικού Συλλόγου.

Ο Πανελλήνιος Γ.Σ. ιδρύθηκε το 1891. Όπως αναγράφεται στο ιδρυτικό καταστατικό του:

Σκοπός του Συλλόγου είναι η εις απάσας τας κοινωνικάς τάξεις διάδοσις της γυμναστικής και η βελτίωσις των κατ' αυτήν. Ο σκοπός ούτος επιδιώκεται δια της ιδρύσεως των αρχαίων Ολυμπιακών Αγώνων, της συστάσεως γυμναστηρίων και της εκδόσεως συγγραμμάτων γυμναστικών.⁷⁴

Με βάση το καταστατικό του ο Πανελλήνιος δείχνει να ιδρύεται επάνω στον άξονα δράσης που πριν επισημάναμε. Η δημόσια γυμναστική, οριζόμενη ως γυμναστική για όλες τις τάξεις, εμφανίζεται ως σαφής αντίλογος στη γυμναστική την περιορισμένη στην «ευπαίδευτον νεολαίαν». Η διάδοση της γυμναστικής συνδεόταν αφ' ενός με την «ίδρυση» των Ολυμπιακών αγώνων που είχαν ξεχαστεί ή περιορισθεί στην εκπαιδευτική κοινότητα, αφ' ετέρου με τη δημιουργία υλικοτεχνικής υποδομής, την σύσταση δηλαδή γυμναστηρίων. Θιγόταν επίσης το ζήτημα της μόρφωσης των γυμναστών, αποτελώντας έμμεσο αντίλογο στο καθεστώς των γυμναστών - υπαξιωματικών της κρατικής εκπαίδευσης.

Ο Πανελλήνιος, από πολύ νωρίς, έδειξε να επιζητεί, και τελικά να περιβάλλεται, από κυβερνητική προστασία. Είναι αξιοσημείωτο ότι η προεδρία του συλλόγου προσφέρθηκε στον συνδεδεμένο έως τότε με την κρατική γυμναστική Φωκιανό, ενώ «υψηλοί προστάτες» του Πανελληνίου υπήρξαν σύμφωνα με τον Χρυσάφη, ο διάδοχος Κωνσταντίνος και ο

74. Φ.Ε.Κ. 183 / 28-6-1891, «Περί εγκρίσεως καταστατικού του εν Αθήναις Πανελληνίου Γυμναστικού Συλλόγου».

πρίγκιπας Γεώργιος.⁷⁵ Αυτό φαίνεται ότι επηρέασε τον χαρακτήρα και τους σκοπούς του συλλόγου. Τα αποτελέσματα της επιρροής του Φωκιανού ως προέδρου, εμφανίστηκαν στις πρώτες αγωνιστικές εορτές του Πανελληνίου, οι οποίες απείχαν πολύ από το να θεωρηθούν έστω προσπάθειες «Ολυμπιακών Αγώνων», στόχος που οριζόταν καταστατικά. Αντίθετα, ήταν γυμναστικές και αγωνιστικές εκδηλώσεις, στις οποίες αποδόθηκε πρόσθετος κοσμοπολίτικος χαρακτήρας, και αποτελούσαν συνέχεια, ίδιου περιεχομένου και στον ίδιο μάλιστα χώρο (το κεντρικό γυμναστήριο), των γυμναστικών και αγωνιστικών επιδείξεων που διοργάνωσε ο Φωκιανός το 1889 και το 1890.⁷⁶

Η αγωνιστική γιορτή του Πανελληνίου το 1891 συνάντησε το ενδιαφέρον του παλατιού, της πολιτικής εξουσίας⁷⁷ και άλλων συλλογικών και ιδιωτικών φορέων, οι οποίοι μάλιστα εμφανίστηκαν και ως «σπόνσορες» – χρηματικοί αθλοθέτες των νικητών. Ανάμεσά τους και ο σύλλογος Παρνασσός,⁷⁸ από το βήμα του οποίου τρία χρόνια αργότερα ο βαρόνος Κουμπερτέν θα απευθύνει «προς Αθηναίους» το ολυμπιακό του κάλεσμα. Χωρίς αμφιβολία, οι περί της «αγωνιστικής εορτής» του Πανελληνίου φορείς υπήρξαν οι φορείς στήριξης της πρώτης διεθνούς Ολυμπιάδας. Ωστόσο, ανάμεσα σ' αυτούς δεν ήταν παρών ολόκληρος ο γυμναστικός κόσμος. Ένα σημαντικό κομμάτι του, το οποίο πιστεύω ότι εξέφραζε πιστότερα τους στόχους του συλλογικού γυμναστικού κινήματος, θεωρούσε ότι ο Πανελλήνιος περιόριζε την δράση του σε μία «ετήσια εορτή» και παρέκκλινε από τους ιδρυτικούς του στόχους. Ανάμεσά τους βρισκόταν ο νεαρός τότε γυμναστής Ιωάννης Χρυσάφης, ο οποίος χαρακτηριστικά ανέφερε: «(...) η προσπάθεια του συμβουλίου του συλλόγου είχε περιορισθή εις την οργάνωσιν και την τέλεσιν μιας ευπρο-

75. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι... Αγώνες*, ό.π., σ. 202.

76. Γι' αυτούς τους αγώνες, βλ., *Αυτόθι*, σσ. 151-152.

77. Ο Δηλιγιάννης, μετά το πέρας των αγώνων του 1891, εκδήλωσε την επιθυμία του να στηρίξει την προσπάθεια. Βλ., *Αυτόθι*, σ. 137.

78. Π. Λινάρδος, *Πανελλήνιος Γ.Σ. 1891-1991*, Αθήνα 1991, Στο πρόγραμμα αγώνων, σ. 18

σώπου ετησίας εορτής, εις την οποίαν η γυμναστική και η αγωνιστική έπαιζον δευτερεύοντα ρόλον, θεωρούμεναι μόνον ως εορταστικά μέσα». ⁷⁹

Οι δεύτεροι αγώνες του Πανελληνίου, οι οποίοι διεξήχθησαν το 1893 με επισημότητα αντίστοιχη εκείνης του 1891, ⁸⁰ και εξάντλησαν, όπως ανέφερε ο Χρυσάφης, «το πενιχρό ταμείο του συλλόγου», ⁸¹ πυροδότησαν την ομαδική αποχώρηση σημαντικού αριθμού μελών του Πανελληνίου, οι οποίοι διαφωνούσαν, «(...) προς την εορταστικήν ταύτην κατεύθυνσιν (...) υποστηρίζοντες την ανάγκην ιδρύσεως μεγάλου και πλήρους γυμναστηρίου, της μορφώσεως των γυμναστών και της διαρρυθμίσεως του συστήματος της γυμναστικής(...)». ⁸² Τα αποχωρήσαντα μέλη του Πανελληνίου ίδρυσαν την ίδια χρονιά τον Εθνικό Γυμναστικό Σύλλογο.

Ο Εθνικός αποτέλεσε τη συνέχεια του συλλογικού γυμναστικού κινήματος μέσα από τη ρήξη. Σε ένα μόλις μήνα από την ίδρυσή του απέκτησε δικό του γυμναστήριο. ⁸³ Αυτό λειτούργησε εποικοδομητικά και για τον Πανελλήνιο, ο οποίος δεν επανέλαβε τους αγώνες το επόμενο έτος και κινήθηκε αποτελεσματικά προς την απόκτηση δικού του γυμναστηρίου. Παράλληλα και μέσα στο πλαίσιο της ενίσχυσης της δημόσιας γυμναστικής, ξαναλειτούργησε το 1893, με πρωτοβουλία του Πανελληνίου, η ιδρυθείσα και διακοπείσα το 1891 «Σχολή Διδασκαλιστών της Γυμναστικής», ⁸⁴ στην οποία, όπως παραθέτει ο Π. Λινάρδος, «(...) ανώτατη επόπτρια ήταν η Αικατερίνη Λασκαρίδου και διευθύ-

79. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι... Αγώνες*, ό.π., σ. 152.

80. Αθλοθέτης των αγώνων του 1893 υπήρξε ο ίδιος ο βασιλιάς και πρόεδρος της ελληνοδίκου επιτροπής ήταν ο πρίγκηπας Γεώργιος. (Αυτόθι, σ. 149).

81. Αυτόθι, σ. 154.

82. Αυτόθι.

83. Αυτόθι, σ. 155.

84. Ο Χρυσάφης ανέφερε ότι χάριν της πρωτοβουλίας και επιμονής των μελών του Πανελληνίου που στην συνέχεια ίδρυσαν τον Εθνικό, λειτούργησαν το 1891 και 1893, στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων του Πανελληνίου, θερινά μαθήματα «(...) διδασκαλιστών της γυμναστικής(...)», τα οποία έδιδαν τις πρώτες ελληνίδες γυμνάστριες (Αυτόθι, σ. 139).

ντρια η Αικατερίνη Αθανασίου, πρωτοπόροι του φεμινιστικού κινήματος που τότε έκανε τα πρώτα βήματά του».⁸⁵

Η συνδρομή του Εθνικού Γ.Σ. στη διαμόρφωση και συνεπή προώθηση των χαρακτηριστικών του γυμναστικού συλλογικού κινήματος αφορούσε και στην αποσαφήνιση της έννοιας των αγώνων. Η αγωνιστική πρόταση, που έκανε ο Εθνικός, πέραν του ότι καταγράφεται ως σημαντική, σε ότι αφορά την ανάλυση των εθνικιστικών χαρακτηριστικών του συλλογικού κινήματος, είναι ιδιαιτέρως σημαντική διότι κατατέθηκε σε μια εποχή «κοσμικού» ενθουσιασμού από τις δραστηριότητες της διοργάνωσης της πρώτης διεθνούς Ολυμπιάδας.

Ο Εθνικός διοργάνωσε τους πρώτους αγώνες του το 1895.⁸⁶ Ο χαρακτήρας, το όνομα, ο τόπος και ο χρόνος διεξαγωγής των αγώνων όριζαν ένα πλαίσιο αντίθεσης στο εορταστικό – ολυμπιακό κλίμα της εποχής, με βαθιά εθνικιστικά – αλυτρωτικά, αλλά και εκσυγχρονιστικά χαρακτηριστικά. Οι αγώνες ονομάστηκαν «Τήνια» και διεξήχθησαν στην Τήνο, στο πλαίσιο της πανελλήνιας εμβέλειας θρησκευτικής γιορτής της Παναγίας του Δεκαπενταύγουστου. Οι αγώνες συγκέντρωσαν Έλληνες αθλητές που ζούσαν στην Ελλάδα, την Κύπρο και την Μικρά Ασία.⁸⁷ Στο εθνικιστικό – αλυτρωτικό κλίμα των αγώνων μας μεταφέρει ο διοργανωτής των «Τηνίων», Χρυσάφης:

(...) η συρροή τόσων αλυτρώτων Ελλήνων εξ όλων των μερών του υπόδουλου Ελληνισμού, εδημιούργησαν μίαν ατμόσφαιραν αθλητικού και πατριωτικού ενθουσιασμού, μέσα εις την οποίαν νικηταί και ηττημένοι ελησμόνησαν και τας νίκας και τας αποτυχίας των και ενεθυμήθησαν μόνον ότι γυμνάζονται χάριν της Πατρίδος.⁸⁸

85. Π. Λινάρδος, *Πανελλήμιος Γ.Σ.*, ό.π., σ. 25.

86. Το 1895 είναι όπως προκύπτει από τις αναφορές του Χρυσάφη η χρονιά που έγιναν οι αγώνες, και όχι το 1893 που αναφέρει ο Λινάρδος στο λεύκιωμα του Πανελληνίου.

87. Στους αγώνες συμμετείχε και ο *Ορφέας Σμύρνης*. Βλ. Π.Ν. Μανιτάκης, *100 Χρόνια Νεοελληνικού Αθλητισμού 1830-1930*, Αθήνα 1962, σ. 46.

88. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι... Αγώνες* ό.π., σ. 257.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

Οι οργανωτές των Τηνίων επανέφεραν το ζήτημα των αγώνων στην πανελλήνια διάστασή του, εκσυγχρονίζοντας ωστόσο και εκλαϊκεύοντας προς το «Χριστιανικότερο» την τελετουργική δομή του. Τα Τήνια υπήρξαν ο προπομπός ιδιαίτερα σημαντικών συλλογικών αγωνιστικών δραστηριοτήτων. Οι αγωνιστικές συναντήσεις των Ελλήνων στα «αλύτρωτα» μέρη, αλλά και οι συναντήσεις τους στους Πανελλήνιους αγώνες του Παναθηναϊκού σταδίου, ήταν η μεγαλύτερη προσφορά των συλλόγων στην εθνικιστική οικοδόμηση. Σε πανελλήνιας εμβέλειας αγώνες εξελίχθηκαν οι «Πανιώνιοι» αγώνες της Σμύρνης,⁸⁹ ενώ οι Πανελλήνιοι αγώνες που διοργάνωνε ο Σύνδεσμος των Ελληνικών Αθλητικών και Γυμναστικών Σωματείων, ΣΕΑΓΣ – ΣΕΓΑΣ, από το 1901 μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο στο Στάδιο, υπήρξαν ένα πραγματικό εργαστήρι ελληνικότητας.⁹⁰

Τα Τήνια κυριολεκτικά αγνοήθηκαν από τους φορείς διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων,⁹¹ ενώ εκτός των άλλων θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν και ως χώρος απόκτησης τεχνικής οργανωτικής εμπειρίας, αφού ο εκσυγχρονιστικός τους χαρακτήρας αφορούσε και στο τε-

89. Διεξήχθησαν για πρώτη φορά το 1898 και συνεχίστηκαν στη Σμύρνη μέχρι και το 1921 πριν τη Μικρασιατική καταστροφή. Βλ. Υφυπουργείο Αθλητισμού, Γ.Γ.Α., *Ελληνικός Αθλητισμός, Ιστορική αναδρομή 1896-1996*, Αθήνα 1996, σσ. 31-49

90. Ο Ρινόπουλος, πρόεδρος του Σ.Ε.Γ.Α.Σ. στον μεσοπόλεμο, σε αναφορά του το 1940 στους πρώτους Πανελλήνιους αγώνες σημείωνε, «(...) οι Πανελλήνιοι αγώνες δεν υπήρξαν (...) απλώς και μόνον αθλητικοί αγώνες (!) αλλά απέβησαν και αγώνες ισχυρού εθνικού χαρακτήρος, εις τους οποίους όλαί αι τότε υπόδουλοι Ελληνικαί χώραι απέστελον τας «θεωρίας» αυτών εις την πρωτεύουσαν της ελευθέρας Ελλάδος. Κατ' έτος και την εβδομάδα της Διακαινησίμου, συνεκέντροντο εις Αθήνας και συναδελφούντο και συνηγωνίζοντο μετά των ελευθέρων Ελλήνων και οι Έλληνες αθλητές της Ιωνίας, της Κωνσταντινουπόλεως, της Κύπρου, της Μακεδονίας, της Αιγύπτου (...)». Ε. Σκιαδάς, *100 χρόνια νεώτερη ολυμπιακή ιστορία*, Αθήνα 1996, σ. 145.

91. Εκτενής αναφορά σχετικά με αυτό έχει γίνει από τον Ι. Χρυσάφη. Βλ. Ι. Χρυσάφης, *Οι Σύγχρονοι... Αγώνες*, ό.π., σσ. 256-257.

χνικό μέρος της διοργάνωσης.⁹² Η διεξαγωγή αυτών των αγώνων εντέλει και η στάση απέναντί τους των υπεύθυνων για την διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων, μπορεί να ερμηνευθεί ως συνέχεια της σύγκρουσης αντιλήψεων για τον χαρακτήρα της γυμναστικής και των αγώνων, στους κόλπους του γυμναστικού κινήματος.

Η αντίληψη, περί αντίθεσης μέρους του γυμναστικού κινήματος στον χαρακτήρα της διεξαγωγής της πρώτης Ολυμπιάδας, δεν αντιφάσκει με την γενικότερη παραδοχή για τον ουσιαστικό ρόλο που έπαιξαν οι Σύλλογοι σ' αυτήν τη διοργάνωση. Μιά προσεκτικότερη ανάγνωση μπορεί να αποκαλύψει επιφανειακούς αλλά και ουσιαστικούς – ιδεολογικούς λόγους γυμναστικής αντίθεσης, οι οποίοι βεβαίως δεν μπορούσαν να εκφραστούν υπό μορφή ρήξης, αφού το γεγονός των Ολυμπιακών Αγώνων υπήρξε εθνικά πολυσήμαντο και εξαιρετικά δημοφιλές.

Στους επιφανειακούς λόγους γυμναστικής αντίθεσης μπορεί να καταταχθεί η «πικρία» του γυμναστικού κόσμου από τον ουσιαστικό παραγκωνισμό του σε όλη την διαδικασία της Ολυμπιακής προετοιμασίας. Επ' αυτού μας διαφωτίζει ο Ι. Χρυσάφης θίγοντας το ζήτημα των προσώπων που κατήρτησαν τις οργανωτικές επιτροπές:

(...) οι νέοι εκείνοι της καλής τάξεως οι καταλαβόντες τότε εξεφόδου την γυμναστικήν, εφρόντισαν ν' αποκλείσουν τελείως από όλας τας υποεπιτροπάς τους τότε διδασκάλους της γυμναστικής, μολονότι υπήρχε κατά την εποχήν εκείνην εν Αθήναις σημαντικώτατος αριθμός αρίστων και μορφωμένων γυμναστών, οι οποίοι λόγω ειδικότητος και ενημερότητος, ήσαν τουλάχιστον εξίσου χρήσιμοι προς την διακεκριμένην εκείνην νεολαίαν.⁹³

92. Ο Μανιτάκης αναφέρει ότι τα επτά αγωνίσματα που διεξήχθησαν στα «Τήνια» ήταν σύμφωνα με τα αντίστοιχα του νεώτερου διεθνούς αθλητισμού. Βλ. Π.Ν. Μανιτάκης, *100 Χρόνια Νεοελληνικού Αθλητισμού*, ό.π., σ. 46.

93. Ι.Ε. Χρυσάφης, *Η Σωματική Αγωγή και η στρατιωτική προπαίδευσις της νεότητος*, ό.π., σ. 27.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

Οι ουσιαστικοί λόγοι συγκροτούν μια βαθύτερη ιδεολογική κριτική του χώρου της γυμναστικής προς τον χώρο του εξατομικευμένου, ανταγωνιστικού αθλητικού θεάματος. Η ανάλυση αυτής της παρατήρησης θα μας βοηθήσει στην ανακεφαλαίωση αυτής της εργασίας και στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων σχετικών με την λειτουργία της γυμναστικής και των αγώνων τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα, κατ' αναλογία, με την αντίστοιχη λειτουργία στην Ευρώπη.

Ασκώντας κριτική για την εξέλιξη των αθλητικών πραγμάτων στην μετα-ολυμπιακή Ελλάδα ο Ι. Χρυσάφης σημειώνει:

Η επιδίωξις της μεγίστης δυνατής επιδόσεως εις εν και μόνον αγώνισμα απεδίωξεν οριστικώς την συμμετρίαν και την πολυμέρειαν της ασκήσεως και εδημιούργησε τους διάφορους ειδικούς αθλητάς, δια την κατοχήν και την διατήρησιν των οποίων οι σύλλογοι ηγωνίζοντο δεινούς προαγώνας. Ο λοιπός δε πληθυσμός των γυμναστηρίων παραμεληθείς εντελώς, κατ' αρχάς μεν μετεβλήθη εις θεατάς παρακολούθουντας τα ξένα αθλητικά ανδραγαθήματα και τας επιδόσεις, βραδύτερον εξηφανίστη εντελώς βαρυνθείς το μονότονον θέαμα. Κατ' αυτόν τον τρόπον, αντί η σωματική άσκησις να γίνεται οσημέραι κτήμα των πολλών, απέβη αποκλειστικόν προνόμιον των ολίγων και καθηλώθη κυριολεκτικώς εις μόνιμον στασιμότητα, από την οποίαν μέχρι σήμερον δεν κατόρθωσε να απαλλαγή.⁹⁴

Ο γυμναστικός θεσμός έφερε, θα λέγαμε «γενετικά» μια κυρίαρχη στόχευση: Το «πλάσιμο» της εθνικής κοινότητας. Δεν ήταν αποκλειστικά ένας στόχος ελληνικός. Με παρεμφερείς όρους οικοδομήθηκαν και τα γυμναστικά συστήματα της υπόλοιπης Ευρώπης. Ο τρόπος, με τον οποίο γινόταν κατανοητή αυτή η εθνοπλασία, ήταν ομαδικός. Η γυμναστική δεν απέβλεπε στην μέγιστη επίδοση, αλλά στην κοινή, την ομοιόμορφη, την πειθαρχημένη επίδοση. Γίνονται έτσι καταληπτοί οι λόγοι για τους

94. Αυτόθι σ. 28.

οποίους αντέδρασαν, όχι ιδιαίτερα η ελληνική γυμναστική κοινότητα, αλλά κυρίως η Ευρωπαϊκή, στους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες. Αυτοί οι αγώνες θεωρήθηκαν, κυρίως από τους Γερμανούς γυμναστές, ως μέσο διεθνούς επιβολής της λογικής των ανταγωνιστικών αγγλικών σπορ⁹⁵ και άρα ως απειλή για τους γυμναστικούς κοινωνικούς στόχους.

Ο ελληνικός γυμναστικός θεσμός, βεβαίως, είχε κατασκευαστεί συμπεριλαμβάνοντας στο σύστημά του ένα αγωνιστικό σκέλος, το οποίο έφερε ανταγωνιστικά στοιχεία. Παρακολούθησαμε, ωστόσο, στην διαδικασία της «γυμναστικοποίησης», μια προσπάθεια αποδυνάμωσης αυτού του αγωνιστικού σκέλους, ή έστω τον περιορισμό και έλεγχο του σε εθνική κλίμακα, όπως και τη βαθμιαία «ωρίμανση» των ελληνικών γυμναστικών στόχων στην κατεύθυνση της δημόσιας λειτουργίας του θεσμού.

Από μια «λειτουργιστική» σκοπιά, μπορεί να υποστηρίξει κανείς ότι η γυμναστική, όπως συνολικά η έννοια του «έθνους», έδινε λύση σε νεωτερικές ανάγκες κοινωνικών ομαδοποιήσεων. Ωστόσο, είναι σημαντικό να επισημάνουμε, ότι ούτε ο ορισμός της αναγκαιότητας, ούτε η λειτουργικότητα των λύσεων είναι απρόσωπες και καθαρά «ηγεμονικές» διεργασίες. Υπάρχουν, σε ολόκληρο το φάσμα του κοινωνικού χώρου, ενεργά κοινωνικά υποκείμενα που κάθε φορά, σε μια μάλλον διαλεκτική αλληλεξάρτηση, ορίζουν την πορεία των συνειδητοποιούμενων και καθιστάμενων πραγμάτων. Η εξέλιξη της γυμναστικής και των αγώνων μας βοηθεί να επισημάνουμε τέτοιες αλληλεξαρτήσεις.

Σε ολόκληρη την Ευρώπη, όπως και στην Ελλάδα, η γυμναστική τελικά ξεπεράστηκε από τη λογική των βρετανικών σπορ. Μας είναι οικεία η κριτική προς τον ανταγωνιστικό αθλητισμό που διατυπώνει ο Ι. Χρυσάφης, όχι μόνο ως κριτική εθνικιστικού περιεχομένου, αλλά και περιεχομένου σοσιαλιστικού – αντικαπιταλιστικού. Το ευρωπαϊκό, εργατικό σοσιαλιστικό και το κουμμουνιστικό αθλητικό κίνημα του μεσοπολέ-

95. Είναι ευρέως γνωστή η αντιπαράθεση των Γερμανών γυμναστών (και όχι μόνο) στη διείσδυση των σπορ στη χώρα τους και η άρνησή τους να συμμετάσχουν στους πρώτους Ολυμπιακούς αγώνες.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

μου ασκούσε κριτική στο παγκόσμιο αθλητικό – ολυμπιακό κίνημα με όρους παρεμφερείς με αυτούς του Ι. Χρυσάφη.⁹⁶ Επίσης τα ζητήματα που θέτει ο Χρυσάφης, ειδικά αυτά της αθλητικής εξειδίκευσης και των ρεκόρ (μέγιστη επίδοση), είναι αντικείμενα «νεομαρξιστικής»⁹⁷ αθλητικής κριτικής και απόρριψης.

Πιστεύω ότι αυτές οι αντιλήψεις, από διαφορετικές ιδεολογικές σκοπιές, αδυνατούν να συνειδητοποιήσουν την ενεργή στάση απέναντι στο αθλητικό θέαμα του συνόλου των κοινωνικών υποκειμένων. Δεν λαβαίνουν υπόψη τους τις διεργασίες που αφορούν στα υποκείμενα-δέκτες των νέων ιδεολογικών-πολιτισμικών μηνυμάτων και στην υποθετική δυνατότητα μιας τελικής, ρέουσας πολύπλευρης διαμόρφωσης της πραγματικότητας. Για μας τα σπορ είναι αυτή η πραγματικότητα. Από μια πλευρά αποπνέουν έναν εξορθολογισμένο εργαλειώδη κοινωνικό χαρακτήρα και από μια άλλη επιτρέπουν την απελευθερωτική – λυτρωτική έκφραση του «ατομικού» και «μοναδικού». Η ατομική και συγκρουσιακή διάσταση των σπορ, αυτή ακριβώς που επικρίθηκε από τους γυμναστές, ήταν πάντοτε δομικό χαρακτηριστικό του παραδοσιακού πολιτισμού του σώματος, που η γυναστική θέλησε να καταργήσει. Τα σπορ δομήθηκαν επάνω σ' αυτό το παραδοσιακό υλικό εξορθολογίζοντάς το.

Στον τόπο παραγωγής των σύγχρονων σπορ, τη Μ. Βρετανία, ο ε-

96. Σύμφωνα με τον Α.Ε. Senn, «Στην δεκαετία του 1920, οι σοσιαλιστές, ενωμένοι στην Εργατική Διεθνή για σπορ και φυσική αγωγή (πολιτισμό), καλύτερα γνωστή σαν Διεθνής Αθλητική της Λουζέρνης (LSL), ασκούσαν αιχμηρή κριτική στην ατομικιστική μανία των ρεκόρ. Το 1925 διοργάνωσαν μία «Εργατική Ολυμπιάδα» στην Γερμανία, πλήρη συνθημάτων που διακήρυσσαν «Κάτω ο Ιμπεριαλιστικός Πόλεμος», «Πάλη για το οκτάωρο» και «Αποφεύγετε το αλκοόλ». Η Κουμμουνιστική Κόκκινη Αθλητική Διεθνής (RSI) διοργάνωσε μία «Σπαρτακιάδα» στην Μόσχα το 1928, στην οποία φανέρωσε μια εντυπωσιακή εικόνα ταξικού προλεταριακού αθλητισμού, ενάντια στα αστικά – φασιστικά σπορ- ειδικά εναντίον της Ολυμπιάδας του Άμστερνταμ (...)» Α.Ε. Senn, *Power, Politics, and the Olympic Games*, ΗΠΑ 1999, σ. 58.

97. Για μια συνοπτική εικόνα του «νεομαρξισμού» στην αθλητική ανάλυση βλέπε: R. Gruneau, *Class, Sports, and Social Development*, ΗΠΑ 1999, σσ. 14-17.

ξορθολογισμός του παραδοσιακού πολιτισμού του σώματος και η μετατροπή του σε σπορ δεν εγγράφεται σε μια διαδικασία μονόδρομης ηγεμονίας από την πλευρά των προνομιούχων κοινωνικών υποκειμένων. Ήταν αποτέλεσμα σύγκρουσης και συμβιβασμού αυτών των υποκειμένων με τα ηγεμονεύόμενα.⁹⁸ Μέσα από σύγκρουση και σύνθεση με την μορφή των σπορ, εν τέλει, επιβίωσε ο παλιός, ατομικός, συγκρουσιακός κόσμος του παιχνιδιού και των λαϊκών διασκεδαστικών θεαμάτων. Αυτό το πολιτισμικό προϊόν δεν μπορούσε παρά να καταλάβει εξ εφόδου τον χώρο της «βαρετής» ευρωπαϊκής γυμναστικής και να ανατρέψει τις συντηρητικές - ολοκληρωτικές της εκτιμήσεις.

Αν θεωρηθεί ότι οι πρώτοι διεθνείς Ολυμπιακοί Αγώνες, ως σπορ, παρήγαξαν ένα πολιτισμικό προϊόν που ήταν συγγενές προς το αγωνιστικό θέαμα της αναμέτρησης και επίδειξης της ελληνικής πλατείας του 19ου αιώνα —ή του Παναθηναϊκού Σταδίου τουλάχιστον το 1870— τότε γίνονται αντιληπτοί οι βαθύτεροι λόγοι της ελληνικής γυμναστικής αντίθεσης και βεβαίως οι λόγοι της διείσδυσης και επικράτησης αυτού του προϊόντος στο χώρο του ελληνικού πολιτισμού του σώματος.

Στην Ελλάδα, ο «γυμναστικός λόγος» διατήρησε το συντηρητικό του περιεχόμενο μέχρι πρόσφατα στο πλαίσιο της εκπαίδευσης. Παραμένει αδιερεύνητη η γυμναστική διαδρομή και οι αγώνες στη διάρκεια του

98. Η διαδικασία διαμόρφωσης των σύγχρονων σπορ έλαβε χώρα στη Μ. Βρετανία το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, περίοδο που οι αστοί είχαν κατοχυρώσει την πολιτική τους ηγεμονία. Αυτή την περίοδο συντελείται μια διπλής στόχευσης πολιτισμική παρέμβαση σε ότι αφορά τα παραδοσιακά βρετανικά παιχνίδια-θεάματα-αγωνίσματα. Αφ' ενός, τα λαϊκά παιχνίδια και θεάματα διώκονται, κυρίως στους αστικούς χώρους διεξαγωγής τους, αφ' ετέρου, τα παιχνίδια των αριστοκρατών —πολλά από τα οποία ήταν υιοθετημένα λαϊκά, π.χ. ποδόσφαιρο— γίνονται αποδεκτά, αλλά δέχονται, κυρίως μέσα στα αγγλικά κολέγια, αστικές ορθολογικές παρεμβάσεις. Με την νέα επεξεργασμένη τους μορφή, ως σύγχρονα σπορ πλέον, τα παιχνίδια διασώθηκαν και επανασυνδέθηκαν με την πηγή τους, που ήταν τα βρετανικά λαϊκά στρώματα. Για μια ιστορικο-πολιτική ανάλυση της εμφάνισης των σπορ βλ. W. Vamplew, *Pay up and Play the Game, Professional sport in Britain, 1875-1914*, Cambridge, 1988.

«ΠΡΟΧΕΙΡΟΙ ΠΑΤΡΙΩΤΑΙ»

20ού αιώνα, αν και έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς, θα μπορούσαν να φωτιστούν σημαντικές πολιτισμικές αντιπαραθέσεις που παρήχθησαν στην πορεία της εδραίωσης των σύγχρονων σπορ. Η διερεύνηση του γυμναστικού 19ου αιώνα, ωστόσο, πιστεύω ότι φωτίζει εκείνες τις βασικές ιδεολογικές γυμναστικές πτυχές, που επισημαίνουν τις ουσιαστικές αντιπαραθέσεις, τις απαραίτητες, προκειμένου να οικοδομηθεί μια αντίληψη για τη σύγχρονη εξέλιξη του ελληνικού πολιτισμού του σώματος.